

Η ΠΕΡΙ ΠΛΑΝΗΣ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ (*)

"Υπό ΝΕΣΤΟΡΟΣ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΥΛΗΣ

- § 1. Έννοια τῆς πλάνης.
- § 2. Αἴτια τῆς πλάνης.
- § 3. Πλάνη καὶ αἰσθήσεις.
- § 4. Αἰσθησις καὶ νόησις.
- § 5. Γνῶσις καὶ νόησις.
- § 6. Ἡ πλάνη κατὰ τὴν πορείαν τῆς γνώσεως.
- § 7. Συμπεράσματα περὶ πλάνης.

δ 1. "Έννοια τῆς πλάνης

Θεμελιώδης ἔννοια εἰς τὴν περὶ πλάνης διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἀληθείας.

Ἡ ἀληθεία δὲ μιᾶς σικέψεως συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀνταποκρίνεται αὕτη πρὸς τὰ πράγματα (1). Τὰ πράγματα ἄρα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὅποια θὰ καθορίσουν ἐάν μιά σικέψις εἶναι ἀληθῆς ἢ φευδῆς. Καὶ ὅπό αὐτὰ πρέπει νὰ ἐκπινῶμεν. "Οχι ἐπειδὴ σικεπτόμεθα ὁρθῶς ὅτι ὁ Α εἶναι λευκός, οὗτος εἶναι λευκός, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Α εἶναι λευκός σικεπτόμεθα ὁρθῶς περὶ τούτου (2).

Τὰ πράγματα εἶναι εἴτε ἀπλῶς εἴτε σύνθετα. Ἐκ τούτων τὸ ἀπλοῦν πρᾶγμα ὑπάρχει κατὰ ἔνα διαρισμένον τρόπον καὶ ὃν μὴ κατὰ αὐτόν, τότε δὲν ὑπάρχει (3). Κατὰ συνέπειαν τὸ ἀπλοῦν πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀληθῆς ἢ φευδές, ἀλλ' ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει (4). Ἀντιστοίχως δὲ καὶ διανθρωπός δὲν πλαινᾶται περὶ τοῦ ἀπλοῦ πράγματος, ἀλλ' εἴτε τὸ ἀντιλαμβάνεται καὶ φάσκει περὶ τούτου, εἴτε τὸ ἀγνοεῖ (5).

"Αφ' ἔτερου τὸ σύνθετον πρᾶγμα ὑπάρχει μὲν διάν δύο πράγματα εἶναι ἡνωμένα, δὲν ὑπάρχει δὲ ὅταν εἶναι διηρημένα (6). Ἡ σικέψις δύναται νὰ θεωρήσῃ τὰ δύο αὐτὰ πράγματα εἴτε ὡς ἡνωμένα εἴτε ὡς διηρημένα. "Οταν δὲ ἀνθρωπός σκέπτεται τὰ ἡνωμένα καὶ τὰ διηρημένα

* Παραχθέτομεν κατωτέρω τὸ πρῶτον τρῆμα λιαν ἐνδιαφερούντος εὐρυτέρας μελέτης τοῦ κ. Ν. Κουράκη, ἃς τὸ δεύτερον μέρος θάλομεν δημοσιεύσει προσεχῆς.

1. Ἀριστ. Περὶ Ἐρμηνείας IX, 19α38 : «οἱ λόγοι ἀληθεῖς ὥσπερ τὰ πράγματα». Πρβλ. Ο. Η a m e l i n, Le Système d'Aristote (publié par L. Robin), Paris 1931, σ. 160. Ἐπίτης L. B o u g e y e, Observation et Expérience chez Aristote, Paris 1955, σ. 43 καὶ I. II. Ἀρα διαντίνοι, "Ἡ πλάνη περὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς παροχῆς", Ἀθηναὶ 1954, σ. 40.

2. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 6 8 - 10. Τοῦτο συμβαίνει διότι τὰ πράγματα εἶναι πρότερα καθ' ὑπόστασιν ἔναντι τῶν σκέψεων μας: Ἀριστ. Κατηγορίαι VII, 7 6 24 ἐπ. Πρβλ. Hipp. G. A p o s t l e, Aristotle's Metaphysics, Indiana Univ. Press, USA 1966, σ. 363 (σημ. 5).

3. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1052α1 : «τὸ δὲ ἔν, εἴτε δὲν οὖτως, ἔστιν εἰ δὲ μὴ οὖτως, οὐκ ἔστιν».

4. A p o s t l e, op. cit., σ. 364 (σημ. 16).

5. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 6 35 - 36 : «Οὐα δή ἔστιν διπέρ εἰναι τι καὶ ἐνεργείᾳ, περὶ ταῦτα οὐκ ἔστιν ἀπατηθῆναι ἀλλ' ἡ νοεῖν ἡ μῆ. Εἰς δὲλλο διμως σημείον τῶν Μ.τ.φ. σημειοῦται: «Τὸ μὲν γάρ λέγειν τὸ διην μὴ εἶναι ἡ τὸ μὴ διην εἶναι φεῦδος, τὸ δὲ τὸ διην εἶναι καὶ τὸ μὴ διην εἶναι ἀληθῆς» (Μ.τ.φ. Γ, 7, 1011 6 30 - 32).

6. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 6 21 - 24 : «οὐ γάρ ἔστι σύνθετον, διστοιχόν, εἶναι μὲν διταν συγκένται, μὴ εἶναι δὲ ἐάν διηρημένον ἢ, ὥσπερ τὸ λευκὸν ἔσλον ἢ τὸ ἀσύμμετρον τὴν διάμετρον».

ρημένα ὡς διηρημένα, δρθιολογίζεται (7). Ἀντιθέτως δὲ πλαινᾶται ὅταν σκέπτεται περὶ τοιούτων πραγμάτων κατὰ τρόπον ἀντίθετον πρὸς ἐκεῖνον κατὰ τὸν ὅποιον ὑφίστανται (8).

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τὰ τοιαῦτα πράγματα εἰναι πάντοτε ἡνωμένα ἢ πάντοτε διηρημένα, ἡ περὶ τούτων γνῶμη εἶναι πάντοτε δρθή ἢ ἐσφαλμένη (9). "Εφ' ὅσον ὅμως τὰ πράγματα εἶναι ἄλλοτε ἡνωμένα καὶ ἀλλοτε διηρημένα καὶ ἡ περὶ τούτων γνῶμη εἶναι ἀλλοτε δρθή καὶ ἀλλοτε ἐσφαλμένη (10).

"Οθεν ἀπό διητολογικῆς πλευρᾶς ἡ ἀληθεία καὶ ἡ πλάνη δύνανται νὰ ὑπάρχουν ἐκεῖ ὅπου υφίστανται. «σύνθεσίς τις ἡδη νοημάτων ὁσπερ ἐν δύνασι» (11), ἐνῷ ἀντιθέτως ἡ νόησις τῶν ἀσυνθέτων πραγμάτων δὲν ὑπόκειται εἰς πλάνην.

"Ἀντιστοίχως, ἀπό δογματικῆς πλευρᾶς, ἐφ' ὅσον αἱ λέξεις παραπλέονται ἀσύνδετοι, ἡ ἀληθεία καὶ ἡ πλάνη δὲν δύνανται νὰ ἔχουν ἐσφαρμογήν (12). Μόνον ἡ σύζευξις τῶν λέξεων καὶ διαγραμμάτων συνδεομένων διὰ τῆς πράγματος (13) δύναται νὰ δημηγήσῃ εἰς πλάνην (14). Μία ἀσύνδετος λέξις ἢ ἐκφραστική (π.χ. συνθρωπός, τρέχει) δὲν εἶναι οὔτε ἀληθής οὔτε ψευδής.

δ 2. Αἴτια τῆς πλάνης

"Ἄλλα ποῖαι εἶναι αἱ αἰτίαι διὰ τὰς ὅποιας συνδέομενοι νοήματα — ἡ καὶ τὰς λέξεις αἱ ὅποιαι τὰ ἐκφράζουν — κατὰ τρόπον ἀντίθετον πρὸς τὴν ἀληθείαν; Ποῦ διείλεται ἡ πλάνη;

"Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη αἱ πλείσται τῶν πλαινῶν εἶναι «εύλογοι» (15), εὐδεήγητοι καὶ ἐπιτρέπουν

7. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 6 : «ῶστε ἀληθεύει μὲν δὲ τὸ διηρημένον διόλμενος διηρημένοις διηρημένηι καὶ τὸ συγκείμενον συγκείται, ἔφευσται δὲ ὁ ἐναντιλατέος ἔχων ἢ τὰ πράγματα».

8. Κ. Δ. Γ ε ω ρ γ ού λ η, Ἀριστοτέλης δ Σταγιτης, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 170. "Βιοτε η τοιαύτη πλάνη δύναται νὰ προκληθῇ ἔστω καὶ ἀν γνωρίζωμεν τὴν ἔννοιαν τῶν δύο καὶ ἔκαστον πραγμάτων, τὰ διποτα συνενοῦμεν: Ἀριστ. Τέχνης Ρητορικῆς Β, 24, 1401α32 καὶ Ἀριστ. Περὶ Σοφιστικῶν Ἐλέγχων ΧΧ, 177α35 ὡς καὶ IV, 168 α 23 ἐπ.

9. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 6 14 - 19.

10. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 6 14 - 19.

11. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, VI, 430 α 28.

12. Ἀριστ. Κατηγορίαι X, 13 6 10 : «ὅλως δὲ τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκήν λεγομένων οὐδὲν οὔτε ἀληθές οὔτε φεῦδος ἔστιν».

13. Ἀριστ. Περὶ Ἐρμηνείας X, 19 6 13.

14. Ἀριστ. Περὶ Ἐρμηνείας I, 16 α 13 : «περὶ γάρ σύνθεσιν καὶ διαίρεσιν ἔστι τὸ φεῦδος καὶ τὸ ἀληθές». Τὴν αὐτὴν περίποια διατύπωσιν βλ. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Ε, 4, 1027 6 22 - 23. Πρβλ. Ἀριστ. Περὶ Ἐρμηνείας IV, 17 α 1 ἐπ. Διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς πλάνης δὲ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ συνήθως τὸν δρόνον «ἀμαρτία» (βλ. διαστολήγια «ἀμαρτίας» - «κακίας») ἐν Ἀριστ. "Ηθικὰ Νικομάχεια Η, 6, 1148 α 2 ἐπ.). Όμοιως χρησιμοποιεῖται δὲ δρός «ἀπάτη», ἀν καὶ ἐδῶ διηρημένης δόλος τις (πρβλ. Ἀριστ. Περὶ Σοφιστικῶν Ἐλέγχων VII, 169 α 23 ἐπ.). ἐνῷ ἐπὶ ἀμαρτίας δόλος δὲν διηρημένης (Ἀριστ. Τέχνης Ρητορικῆς Α, 13, 1874 6 8). Τὸν δρόνον «πλάνην σπανίως χρησιμοποιεῖ δὲ Ἀριστοτέλης, πρὸς δηλώσιν ἀδεβαίτητος (Ἀριστ. "Ηθικά Νικ. Α, 1, 1094 6 20).

15. P. A u b e n q u e, Le problème de l'être chez Aristote (Essai sur la Problematique Aristotelicienne), Paris 1962, σ. 86.

τούλαχιστόν νὰ ἀντιληφθῶμεν διὰ ποίου τρόπου ὑπεισῆλθον εἰς τὸ πνεῦμα (16). Ἀποκλείεται δένεν κατ' ἄρχοντας ἡ πλάνη νὰ ὀφείλεται εἰς δργανικήν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρώπου πνεύματος (17). Συνήθως ἡ πλάνη ὀφείλεται εἰς «ἰδίαν ὁρμήν» (18), ως ἐκ τῆς ὄποιας προσθέτουν ἢ ἀφαιροῦνεν κατὰ εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀντλήψεώς μας (19) καὶ ὑπερβαίνοντες γενικῶς τοῦτο (20) χάνονται τὴν ἔπαφήν πρὸς αὐτό (21). Ἐνῷ δηλαδὴ κατὰ κινάνα αἱ προθέσεις μας εἰναι ὀρθαῖ, ἡ ἀποκρυστάλλωσίς των δυνατῶν νὰ τὰς προσδωῃ (22).

Ἄλλα πέραν τῆς ψυχικῆς ταύτης ὁρμῆς ἡ πλάνη δύναται πολὺ περισσότερον νὰ ὀφείλεται εἰς ἐλλαπή γνῶσιν τῶν πραγμάτων (23) καὶ ἐλλαπή ἔξοικείωσιν πρὸς τὴν σημασίαν τῶν λέξεων (24). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀληθές ἀπὸ τὸ δόμοιόν του (π.χ. τὸ χρυσόν ἀπὸ τὸ ἐπίχρυσον ἀντικείμενον) (25), θέλοις ἐπὶ ὀριστίας (26), ἐκφέρομεν ἅριστιν μὴ ἀνταποκρινομένην πρὸς τὰ πράγματα.

3. Πλάνη καὶ αἰσθήσεις

Ἐφ' ὅσον ἡ πλάνη εἰς πλείστας περιπτώσεις ὀφείλεται εἰς ἐλλαπή γνῶσιν, εὔλογον γενιάται τὸ ἔρωτημα διὰ τίνος μέσου τοῦνται αἱ γνῶσεις. Τὸ ζήτημα ἔχει σημασίαν ὅχι μόνον διότι ἀποκαλύπτει τὴν πορείαν τῆς γνῶσεως, ἀλλὰ κυρίως διότι ἔντοπιζει ποιὰ ἐπὶ τῶν μέσων τοῦτων παρέχουν ἀληθεῖς ἔνδειξεις περὶ τῶν πραγμάτων. Καὶ ποιὰ ἀντιθέτως μᾶς δόηγοῦν εἰς πλάνην.

Κατὰ γενικήν ἀρχήν, ἀντιλαμβανόμεθα τὸ αἰσθήτον πράγμα καλύτερον ὡς ἀπλοῦν παρὰ ὡς ἀναμεμιγμένον μὲν ἄλλο τι (27). Δι᾽ δὲ καὶ ἀντι-

16. J. M. Le Blond, *Eulogos et l'argument de convenance chez Aristote*, Paris 1938 σ. 30. Πρβλ. τοῦ ιδίου, *Logique et Méthode chez Aristote*, Paris 1939, IIe partie, ch. II § 2.

17. P. Aubenque, op. cit. σ. 84: «Il est caractéristique qu'Aristote n'invoque jamais, pour expliquer les erreurs, un vice fondamental de l'esprit humain».

18. Σιμπλικίου, «Εἰς τὸ Γ τῶν περὶ Ψυχῆς Ἀριστοτέλους Ὑπόμνημα», Βερολίνον 1882, 58 σ 22. Καὶ ἡ συγκινήσις θεωρηθῇ δέ τοιαύτη δρμή, δυναμένη νὰ δόηγήσῃ εἰς πλανήν: «φάδιως ἀπατώμεθα περὶ τὰς αἰσθήσεις ἐν τοῖς πάθεις ὅντες» (Ἀριστ. Περὶ Ἐνυπνίων, II 460 σ 3-4). Πρβλ. Ἀριστ. Ἡθ. Νικημάχεια Γ, 10, 1115 σ 15 ἐπ.

19. Σιμπλικίου op. cit. 58 σ 32-33. Πρβλ. Ἀριστ. Ἡθικὸν Μεγάλα I 17, 1189 σ 18 ἐπ.

20. L. Bourgey, op. cit., σ. 45.

21. P. Aubenque, op. cit. σ. 85.

22. P. Aubenque, op. cit. σ. 86.

23. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Γ, 3, 1005 σ 15: «περὶ δὲ μὴ γνωρίζουσιν, ἀπατῶνται πάντες». Πρβλ. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων I, ΧV, 79 σ 23 καὶ Ἀριστ. Ρητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον, IV, 1427 σ 34-35. Συνήθως μάλιστα ἡ τοιαύτη ἐλλιπής γνῶσις δένει καθίσταται ἀντιληφτή: Ἀριστ. Περὶ Μνήμης καὶ Ἀναμνήσεως, II 452 σ 27 καὶ Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων I, Η, 71 σ 14. Κατ' Ἀρα δεν τινόν (op. cit. 40) οἱ ὄροι ἀσφαλμένη γνῶσις καὶ δύναται εἶναι κατ' οὐσίαν μεταξύ των ταῦτασμάτων (πρβλ. Πλάτ. Θεατ. 192c).

24. Ἀριστ. Περὶ Σωφιστικῶν Ἐλέγχων I 165 σ 16-17: «οἱ τῶν ὄντων πτησίες δυνάμεως ἀπειρούς παραλογίζονται καὶ αὗτοι διαλεγόμενοι καὶ ἀλλων ἀκούοντες».

25. Πρβλ. Ἀριστ. Περὶ Σωφιστ. Ἐλέγχων I, 164 σ 25.

26. Ἀριστ. Ἡθικὰ Μεγάλα I, 17, 1189 σ 18 ἐπ.: «ἄλλ' ἐν οἷς ἥδη ἀόριστόν ἐστι τὸ ὡς δεῖ, ἐνταῦθα ἡ ἀμαρτία».

27. Ἀριστ. Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν VII, 447 σ 18

στοίχως πλανώμεθα διλιγώτερον περὶ τὰ ἀπλά παρά περὶ τὰ σύνθετα αἰσθητὰ πραγμάτων (28). Ή δὲ πλάνη ὡς εἴδομεν καθίσταται ἀνύπαρκτος ὅταν τὸ πρᾶγμα εἶναι στοιχειωδῶς ἀσύνθετον.

Συνήθως τὰ αἰσθητὰ πράγματα δένεν ἀπαντούν καθ' ἑαυτά εἰς τοιαύτην μορφήν (29). Δι᾽ δὲ δένεν εἶναι ἀπίθανον νὰ δύχθωμεν περὶ τούτων εἰς πλάνην, ίδιως ὅταν τὸ αἰσθητὰ προσμείγνυνται μὲν στοιχεῖα τοῦ περιθώλιοντος. Οὕτω αἱ αἰσθησεις διύνανται νὰ μᾶς διηγήσουν εἰς ἐσφαλμένας ἐντυπώσεις (30) εἴτε μὴ ἐμφανίζουσα πάντοτε ἐν· καὶ τὸ αὐτὸν ἀντικείμενον (31), εἴτε διόπι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἔχει δυνητικήν ὑπόστασιν μὴ ἐνεργοποιουμένην (32), εἴτε διόπι ἡ ὑπόστασις αὐτῆς ἐνεργοποιεῖται μὲν ἀλλὰ δένεν γίνεται ἀντιληφτή διὰ τῶν αἰσθητῶν ποσότητες (π.χ. ἐλάχιστα ποσότητες) (33) εἴτε διόπι ἡ ίδια ἡ ἐμφάνισις τῶν πραγμάτων εἶναι ἐνίστε ψευδής (π.χ. μέγεθος ἡλίου, ἔμθατος παρουσιαζόμενη εἰκών) εἶναι «ψευδής διὰ τὴν αἰσθησιν καὶ ἀληθής διὰ τὴν ὑπόληψιν» (34).

Εἰς τὰς πλείστας ὅμως τῶν περιπτώσεων τούτων ἡ ἀφομοίωσις τῶν φαινομένων κατόπιν συνεχοῦν παρατηρήσεως (35) καὶ κριτικῆς σκέψεως (36) δύναται νὰ ἀποτρέψῃ τὴν πλάνην. Ὅποτε τὸ πρόσωπα δέ τοῦτο δὲ τὸ αἵριστοτέλης διεκήρυξεν διὰ τὴν ἀισθητήσεων ἀντιληψις εἶναι κατὰ κανόνα ἀληθής (37).

ἐπ.: «ἕκάστου μᾶλλον ἔστιν αἰσθάνεσθαι ἀπλοῦ ὅντος ἡ κεκραμένου, οἷον οἰνου ἀκράτου ἡ κεκραμένου» πρόλ.

Ἀριστ. Τοπικῶν VII, V, 155 σ 6.

28. O. Hamelin, op. cit. σ. 160.

29. Πάντως τὸ «δόγμα τῆς ἀπλότητος» δύναται καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων αἰσθητῶν νὰ εὑρῃ ποιάν τινα ἐφαρμόγην. Οὕτω δὲ περὶ αἰσθητῶν ἀντιληψίας εἶναι ἀκριβεστέρα μὲν ἐφ' ὅσον γίνεται ὑπὸ μιᾶς μόνης αἰσθησεως σίκελας εἰς τὸ ἀντικείμενό της (Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, III, 428 σ 19 καὶ Ἀριστ. Περὶ Αἰσθήσεως καὶ Αἰσθητῶν IV, 442 σ 9. Πρβλ. O. Hamelin, op. cit. σ. 377 καὶ Σιμπλικίου, op. cit. 60 v 14 ἐπ., ὡς καὶ Ioannis Philemoni, In Aristotelis de Anima libros Commentaria, Βερολίνον 1897, p 7 v 34 ἐπ.), ἥττον δὲ ἀκριβῶς δύται τὸ ἀντικείμενον γίνεται ἀντιληφτὸν ὑπὸ πλειόνων αἰσθησεων ἀπὸ κοινοῦ (ἥσ π. χ. ἐπὶ μεγέθους: Ἀριστ. Περὶ Ενυπνίων I, 458 σ 6). Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν δὲν ὑπάρχει εἰδικὸν αἰσθητήριον ὅργανον (Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, I, 425 σ 14), ἀλλὰ αἱ αἰσθησεις ἐνεργοῦν ἀπὸ κοινοῦ (αἰσθητοὶ 425 σ 1) ὡς μία αἰσθησίς (Ἀριστ. Περὶ Αἰσθήσεως καὶ Αἰσθητῶν VII, 448 σ 26 ἐπ.). Πρβλ. X. Γιερόποιο, «Η μεταφυσικὴ καὶ ψυχικὴ ὀλότητας παρ' Ἀριστοτέλει, Ἀθῆναι 1935, σ. 28). Ἀκόμη δὲ γιατροί τοῦν ἀκριβῆς εἶναι τέλος ἡ διὰ αἰσθησεως ἀντιληψίας δύται αἰσθητή γίνεται παρεπιπόντιας («οἷον δὲτι Κλέωνος υἱός ὁ λευκός»: Σιμπλικίου, op. cit., 60 v 14 ἐπ. καὶ Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς II, VI, 418 σ 20).

30. L. Bourgey, op. cit., σ. 80.

31. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Γ, 5, 1009 σ 8-11.

32. Ἀριστ. Περὶ Ερμηνείας, XII, 21 σ 13 ἐπ. Πρβλ.

G. R. G. Mugge, Aristotle, New York 19642, σ. 113.

33. Περὶ Ψυχῆς, VI, 446 σ 4 καὶ Ioannis Philemoni, op. cit., op. cit., p 7 v 47. Διὰ νὰ γίνουν ἀντιληφτὰ τοιαῦτα ἀντικείμενα θὰ ἀπηγτεῖτο ἵσως «una perception plus fine que la notre» (L. Bourgey, op. cit., σ. 109).

34. Σιμπλικίου, op. cit., 59 v 32 καὶ Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς, III, III, 428 σ 3: «φαίνεται δὲ καὶ φεύδη, περὶ δὲν ἀπόληψην ἀληθή ἔχει, οἷον φαίνεται μὲν ὁ ἥλιος ποδιαῖς, πεπίστευται δὲν εἶναι μείζην τῆς οἰκουμένης».

35. L. Bourgey, op. cit., σ. 144.

36. L. Bourgey, op. cit., σ. 47: «on ne doit pas assimiler sans réflexion critique l'apparence immédiate et la réalité des choses».

37. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, III, 428 σ 11. Πρβλ. τὴν

δ 4. Αἰσθησις καὶ Νόησις

Διὰ τῆς αἰσθήσεως⁽³⁸⁾, γνωρίζομεν μόνον τὸ καθ' ἔκαστον⁽³⁹⁾, καὶ δὴ τὸ καθ' ἔκαστον ἐν κεδομένῳ χρόνῳ (τὸ παρόν)⁽⁴⁰⁾ καὶ τόπῳ⁽⁴¹⁾.

Διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν ἐπιστημονικήν γνῶσιν τῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖται νὰ γνωρίσωμεν τὴν αἰτίαν των⁽⁴²⁾. "Η δὲ αἰτία γιγνώσκεται διὸ τοῦ καθολικοῦ συσχετισμοῦ μεταξύ τῶν γεγονότων⁽⁴³⁾. Διὰ τὴν ἐπιστήμην ἀπαιτεῖται δόθεν μία γενική θεώρησις τῶν πραγμάτων⁽⁴⁴⁾, μία γνῶσις τοῦ καθόλου, αὐτοῦ δηλαδὴ τὸ δόποιον «ἀεὶ καὶ παντοχοῦ» ὑπάρχει⁽⁴⁵⁾. Τὴν γνῶσιν ταῦτην δὲν δύνανται, νὰ μᾶς δῶσουν αἱ αἰσθήσεις. "Ἐγ. πρώτοι αἱ αἰσθήσεις δὲν παρέχουν γνῶσιν τοῦ καθόλου, ἀκριβῶς διότι ἀντικειμενόν των εἶναι τὸ καθ' ἔκαστον⁽⁴⁶⁾. Ἐπὶ πλέον δέ, ὡς λέγει ὁ Ἀριστότελες⁽⁴⁷⁾ εἰς οὐδέμιον τῶν αἰσθήσεων ἀποδίδομεν χρονικήρα ἐπιστήμης, μοιονότι αὐτοὶ εἶναι αἱ κυριώτεραι πηγαὶ τῶν γνῶσεών μας ὡς πρὸς τὰ καθ' ἔκαστα, διότι αἱ αἰσθήσεις δὲν μᾶς λέγουν τὸ ιδιαῖτερον πράγματος, δηλ. δὲν μᾶς λέγουν διατί τὸ πῦρ εἶναι θερμόν, ἀλλὰ μόνον διτὶ εἶναι θερμόν.

νεωτερική δημοσιευθεῖσαν ἐργασίαν: D. Andriopoulos, *The two phase activity Theory of Aristotle's perception*, «Πλάτων» 1968, σ. 45 ἐπ.

38. Ἡ αἰσθησις ὅριζεται ὡς τὸ «κινεῖσθαι τε καὶ πάσχειν». Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς, II, V, 416 6 33; τοιαύτη δὲ κατάστασις δημιουργεῖται ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ δόποιον κινεῖται καὶ ποιεῖ (π.χ. ἡχος: αὐτόθι III, II, 426a7). "Ἄρα διὰ τὴν δημιουργίαν αἰσθήσεως ἀπαιτεῖται ἡ παρουσία τοῦ αἰσθητοῦ (ibid II, V, 417 6 25). Ἀντιθέτως δὲ νοῦς ὁνδρικής ταῦτα σημαίνει πρὸς ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς σκέψεως (ibid III, IV, 429 6 31: «δυνάμει πῶς ἔστι τὰ νοητὰ ὁ νοῦς», δὲν ἔχει ἀνάγκη τοιαύτης παρουσίας τοῦ πράγματος καὶ ὁ ἀνθρωπός δύναται νὰ τὸν χρησιμοποιήσῃ διάκις τὸ ἐπιθυμεῖ (ibid II, V, 417 6 23). Πρβλ. J. B. Sainthilaire, *De la Logique d'Aristote*, Paris 1888, II, σ. 22).

39. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων I, XVIII, 81 6 6: «τῶν γάρ καθ' ἔκαστον ἡ αἰσθήσις». Ομοίως: Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς, II, V, 417 6 22 καὶ Ἀριστ. Ἡθικὰ Νικομάχεια H, 5, 1147a 29, ὡς καὶ Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά, A, 1, 981 6 10.

40. Ἀριστ. Περὶ Μνήμης καὶ Ἀναμνήσεως I, 449c15.

41. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων I, XXI, 87 6 30: «ἄλλῃ αἰσθάνεσθαι γε ἀναγκαῖν τοῦτο τι καὶ ποὺ καὶ νῦν».

42. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων I, II, 71 6 31: «τότε ἐπιστάμεθα διταν τὴν τὴν αἰτίαν εἰδῶμεν». Ομοίως Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά A ἔζ. 2, 994 6 33 «τότε γάρ εἰδέναι οἴδεμεθα διταν τὰ αἰτία γνωρίσωμεν». Πρβλ. ἄρθρον «Ἀριστοτέλης» τοῦ Ἐμμ. Ροτόντου εἰς τὸ ἔξιτον *Ἐγκυροπαιαῖνον* Λεξικόν (1889 - 1898) τ. 6, σ. 278 - 289 ὡς καὶ ἐπανέκθεσιν τούτου ἐν περιοδ. «Ἐρευνα» τ. 12 (Δεκ. 1927) σ. 18. Ἐπίσης βλ. P. Grentet, *Aristote ou la raison sans démesure*, Paris 1962. σ. 39: «On dit qu'il y a «science» [...] quand l'objet concret, quel qu'il soit, est par nous rattaché consciemment et explicitement à ce qui le fait nécessairement être ce qu'il est».

43. A. E. Taylor, *Aristotle*, New York 19552, σ. 84 ἐπ.

44. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς II, V, 417 6 23 καὶ Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων I, XXXI, 87637: «ἡ δὲ ἐπιστήμη τῷ τὸ καθόλου γνωρίζειν ἐστίν». Πρβλ. L. Bourgely, op. cit., σ. 113: «il nous semble légitime de parler d'un commencement de la science positive dès que l'homme ne se borne plus à être un simple collectionneur de faits, mais s'aperçoit que des règles précises et difficiles président à la toute première démarche de la connaissance rigoureuse».

45. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων I, XXXI, 87 6 33.

46. Ibid, 87631. Κατ' ἔξαρσειν καὶ ἡ αἰσθήσις παρέχει γνῶσιν τοῦ καθόλου διὰ παρατηρήσεως ἐπανειλημμένων περιπτώσεων (ibid 88 a 2).

47. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά A, 1, 981 6 10 ἐπ.

Μέτρον («ἀρχὴ») τῆς ἐπιστημονικῆς γνῶσεως εἶναι ὁ νοῦς⁽⁴⁸⁾. Διὰ τοῦ νοῦ συνδέομεν τὰ καθ' ἔκαστον τοιανόμενα⁽⁴⁹⁾, διποικιλώμενα καθολικήν ἀντίληψιν περὶ τούτων καὶ ἀποικιαλύπτομεν τὰς αἰτίας των. Καὶ έδιδό δύμως ὁ ρόλος τῶν αἰσθήσεων δὲν εἶναι ἀμελητέος. «Οχι μόνον διότι δὲν δυνάμεθα νὰ ἔκαστον τοιανόμενα καθολικήν ἀντίληψιν χωρὶς νὰ ἔκαστον τοιανόμενα ἀπό τὰ καθ' ἔκαστον αἰσθήτα⁽⁵⁰⁾, ἀλλὰ διότι αὐτὴ ἡ καθολική φύσις τῶν πραγμάτων ἐνυπάρχει εἰς τὰ καθ' ἔκαστον⁽⁵¹⁾ καὶ διότι, ἐπὶ πλέον, τὸ διὰ τῆς λογικῆς πόρισμα πρέπει νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰ καθ' ἔκαστον αἰσθητά.

δ 5. Γνῶσις καὶ Νόησις

Οὕτω ἡ πορεία τῆς ἐπιστημονικῆς γνῶσεως ἀρχεται μὲ τὰ καθ' ἔκαστον αἰσθητά πράγματα (τὰ εἰς τὸ ἄτομον γνώριψα) (52), μὲ τὸν αἰσθητὸν ἴκομόν εἰς τὸν δόποιον ζῶμεν⁽⁵³⁾. Βαθμιαίως, δέ, διὰ μηνημονικῆς συγκρατήσεως⁽⁵⁴⁾ καὶ νοητικῆς ἐπεξεργασίας⁽⁵⁵⁾ τῶν ἐμπειριῶν τὰς δόποιας κατ' ἐπανάληψιν παρέχουν αἱ αἰσθήσεις⁽⁵⁶⁾, φθάνομεν μίσιν ὀπικιθῆ διατίληψιν σύντοῦ τὸ δόποιον συμβαίνει («ἔμπειροι») (57). Χρησιμοποιοῦντες δὲ ὡς θάσιν τὸ ὑλικόν τῆς ἐμπειρίας προχωροῦμεν διόλοιν εἰς αἱ ἀπλούστερα καὶ πλέον ἀπολημμακρυσμένα τῶν αἰσθητῶν πράγματα⁽⁵⁸⁾, μέχρις ότου φθάνομεν οὕτω εἰς τὰ ἀσύνθετα πράγματα («ἀμερηρί») (59), τὰ κατὰ φύσιν γνώριψα⁽⁶⁰⁾, τὰ δόποια ἀποτελοῦντα τὴν πρώτην αἰτίαν καὶ ἀρχὴν τοῦ πράγματος. Τὰ τοιαῦτα ἀσύνθετα, ὡς ἀποτελοῦντα τὴν κορυφὴν μιᾶς πυραμίδος ὃπου ὁρισμέναι ἀλήθειαι ἀπορρέουν ἀπὸ ἀλλας ἀπλουστέρας ἀλήθειας⁽⁶¹⁾, ἐξ οὐδενὸς πράγματος προέρχονται καὶ εἶναι ἀνταρόδεικα. Άι δὲ καὶ ἀποτελοῦντα ταῦτα ἀντικείμενον δχι τῆς ἐπιστημονικῆς γνῶσεως⁽⁶²⁾, ἡ ὁποία κινεῖται θάσει ἀποθείξεων, ἀλλὰ μιᾶς ειδικῆς διαισθητικῆς μορφῆς κατασκοπείας (Intuitive Art der Logik).

48. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων I, XXIII, 85 α 2 καὶ I, XXXIII, 88 6 36. Πρβλ. L. Bourgely, op. cit. σ. 53.

49. J. B. Saint-Hilaire, op. cit., II σ. 17.

50. Ἀριστ. Περὶ Αἰσθήσεως καὶ Αἰσθητῶν, VI, 445616: «οὐδὲ νοεῖ δὲ νοῖς τὰ ἐκτὸς μὴ μετ' αἰσθήσεως ὄντα». Πρβλ. L. Bourgely, op. cit., σ. 48.

51. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, VIII, 432 α 3 - 6: «ἐπειδὲ οὐδὲ νοεῖ δημιουργίαν εἰστι παρὰ τὰ μεγέθη, ὡς δοκεῖ, τὰ αἰσθητὰ κεχωρισμένον, ἐν τοῖς εἰδέσι τοῖς αἰσθητοῖς τὰ νοητὰ ἐστοῦν, τὰ τε ἐν ἀφαιρέσει λεγόμενα, καὶ σᾶς τῶν αἰσθητῶν ἔξεις καὶ πάθη». Πρβλ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων I, XVIII, 81 6 1 π.

52. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 3, 1029 6 5 ἐπ. Ἐπίσης Ἀριστ. Φυσικῆς Ἀκροάσεως A, 184 α 9 ἐπ. καὶ Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων I, II, 72 α 1 ἐπ.

53. La notion de Propriété dans les Topiques, par G. Verbeke (in Aristotle on Dialectic, The Topics: Proceedings of the third Symposium Aristotelicum, Edited by G. E. L. Owen, Oxford 1968) σ. 266.

54. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, VIII, 432 α 3 - 6: «γιγνεται δὲ τὴς μηνημονικὴς ἐμπειρία τοῖς ἀνθρώποις» αἱ γάρ πολλαὶ μηνῆματα τοῦ αὐτοῦ πράγματος μιᾶς ἐμπειρίας δύναμιν ἀποτελοῦσιν.

55. L. Bourgely, op. cit., σ. 144.

56. L. Bourgely, op. cit., σ. 50.

57. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά A, 1, 981 α 31: «οἱ μὲν γάρ ἐμπειροὶ τὸ διτὶ μὲν ἵσασι, διότι δὲ οὐδὲν ἵσασιν». Ἐπίσης Ἀριστ. Φυσικῆς Ἀκροάσεως A, 184 α 9 ἐπ. καὶ Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων II, XIX, 100 α 6 ἐπ. Πρβλ. J. H. Randall, Aristotle, Columbia Univ. Press. 1962, σ. 97.

58. Πρβλ. ὑποσημ. 52.

59. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων II, XIX, 100 α 2.

60. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 3, 1029 6 10.

61. Taylor, op. cit., σ. 36.

62. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων II, XIX, 100 α 10.

Erkenntnis (63). Αὕτη δύμοιάζει πρὸς τὴν δι’ αἰσθήσεων ἀντίληψιν περισσότερον ἀπὸ δέ, τι πρὸς τὴν συζητητικὴν νόησιν ἐν τῇ ἐννοίᾳ δέ τι εἶναι ἐν εἴδος διανοητικῆς ἐνοράσεως, μίας καθαρὰ ἐπαφῆς καὶ φάσις (64). Τὴν διασιθητικὴν ταύτην μορφὴν κατανοήσεως ἡτὶς ἀποφαίνεται περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν δέ *Αριστοτέλης* δύνομάζει σοφίαν (65) ἀποφαίνεται δὲ περὶ αὐτῆς δέ τι εἶναι «ἀληθεστέρα» καὶ αὐτῆς τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως (66).

δ 6. Η πλάνη κατὰ τὴν πορείαν τῆς γνώσεως

«Ἡ δῆλη αὐτὴ ἔκθεσις τῆς πορείας τῆς γνώσεως δεινούνει δέ τις ὑπάρχουν ὠρισμέναι μορφαὶ γνώσεως καὶ ἀντιστοίχως ὠρισμέναι μορφαὶ πλάνης. Οὕτω: «Υπάρχει ἐν πρώτοις ἡ γνῶσις τῶν καθ’ ἔκαστον αἰνθῆτων. Ταῦτα, ὑπὸ τάς ἐπιφυλάξεις δέ τάς δύνομα εἰδούμεν, διδουν συνήθως ἀληθῆ εἰκόνα τοῦ πράγματος καὶ συνεπῶς δέν δῆμογον εἰς πλάνην. Περιστέρω, καθ’ δλῆν τὴν πορείαν μέχρι τῆς τελικῆς γνώσεως δὲ νοῦς διασθριματίζεις ἔκαστον ρόλον, μικρότερον εἰς τὰ πρῶτα στάδια, διπότε ἐπαφέμενα εἰς τὴν ἐξ αἰσθήσεων ἀντίληψιν καὶ μεγαλύτερον ἀργότερον, δταν συνδυάζωμεν τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων παρατηρήσεις. Ἀντιστοίχως δέ, δισον περισσότερον προχωροῦμεν πρὸς τὰ ἀπλᾶ, τὰ «πρῶτα», τόσον περισσότερον ὑπάρχει καίνυνος νὰ πλανηθῶμεν. Ἐφ’ δισον ὅμως φθάσσωμεν πράγματι εἰς τὰς ἀνωτέρας ἀριθμίδας τῆς γνώσεως, ἡ πλάνη κατ’ ἀρχὴν ἀποκλείεται. Τοῦτο συμβαίνει ἀφ’ ἐνὸς ἐπὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν, ἀ δύνοια εἶναι ἀναπόθεικοι καὶ εἴτε τὰς ἀντιλαμβανόμενα εἴτε δχι, ἀφ’ ἐτέρου δὲ ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως («ἐπιστήμης»), ἡ δύνοια ἀφορῶσα εἰς πράγματα «ἀναγκαῖα», μὴ δυνάμενα δῆλη. νὰ ἔχουν ἄλλως (67), ἀνταξικτεία παραμένει δέ πρὸς ἀστήν ἐσαεὶς ἀληθής (68). Ἀντιθέτως δύμας ἐπὶ πραγμάτων

63. W. Jaeger, Aristoteles: Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung, Berlin 1955², σ. 212. «Ἡ δῆλη αὐτὴ πορεία τῆς γνώσεως ἐκ τῶν καθ’ ἔκαστον αἰσθητῶν πρὸς τὰ καθόλου νοητὰ καλεῖται ἐπαγωγὴ (‘Αριστ. Τοπικῶν I, XII, 105 a 14), ἡ ἀντίστροφος δὲ πορεία ἐπὶ τῶν καθόλου πρὸς τὰ καθ’ ἔκαστον ὄντων πορεία ἐπὶ τῶν καθόλου εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ συλλογισμού (‘Ἀναλυτικῶν Προτέρων I, XXVII, 43 b 14: ἀναριθμετορον δρισμένη τοῦ συλλογισμοῦ βλ. ibid. I, I, 24 b 19 καὶ ‘Αριστ. Περὶ Σοφιστικῶν Ἐλέγχων I, 165 a 1 ἐπ.). Πάντα ποτεις μας σχηματίζεται μέσω εἰτε συλλογισμοῦ εἰτε ἐπαγωγῆς (‘Αριστ. ‘Ἀναλυτικῶν Προτέρων II, XXIII, 68 a 14). Μολονότι δὲ οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι δὲν λειτουργοῦν εἰμὴ κατ’ ἀποκλεισμὸν δ εἰς τοῦ ἄλλου, ἡ λειτουργία των εἶναι ἐναλλακτική, ὥστε ἀγαπνοή (G. Patzig, Die Aristotelische Syllogistik, Logisch-philologische Untersuchungen über das Buch A der ‘Ersten Analytiken’, Göttingen 1963², σ. 138). Μὲ τὴν διαφορὰν δέ τι εἰς τὴν ἀναγκητικὴν τῆς ἀληθείας χρειάζεται καριως ἡ ἐπαγωγὴ, ἐνῷ δ συλλογισμὸς διαδραματίζεται εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας ρόλον μᾶλλον προπαρακευαστικὸν (L. Boerger, op. cit., σ. 101 n. 6. Πρδλ. δύμας καὶ Aug. M. apostol, L’origine du Syllogisme et la théorie de la Science (évid Aristote et les problèmes de méthode: Communications présentées au Symposium Aristotélicum tenu à Louvain du 24 août au 1er septembre 1960, Louvain-Paris 1961) σ. 75.

64. ‘Αριστ. Μετὰ τὰ Φυσικὰ Θ, 10, 1051 a 27.

65. ‘Αριστ. Μετὰ τὰ Φυσικὰ Α, 1, 981 a 30-31: «τὴν ὄντων γνώμενην σοφίαν περὶ τὰ πρῶτα αἰτία καὶ τὰς ἀρχὰς ὑπολαμβάνουσι πάντες». Πρδλ. Apostol, op. cit., σ. 478.

66. ‘Αριστ. ‘Ἀν. Υστ. ΙΙ, XIX, 100 a 12.

67. ‘Αριστ. ‘Ἀναλυτικῶν Υστέρων I, II, 71 b 15: «οὖς ἀπλῶς ἔστιν ἐπιστήμη, τοῦτο ἀδύνατον ἄλλως ἔχειν» καὶ ibid I, XXXIII, 89 a 10.

68. ‘Αριστ. Μετὰ τὰ Φυσικὰ Θ, 10, 1051 a 16-19 καὶ ‘Αριστ. Περὶ Ψυχῆς III, III, 428 a 17. Πρδλ. δύμας καὶ ‘Αριστ. ‘Ηθικὰ Νικομάχεια Z, 10, 1142 a 10.

«ἔνδεχομένων», τὰ δύοια δῆλη. δύνανται νὰ ἔχουν καὶ ἄλλως (69), δε περὶ τούτων ὑπολογισμὸς («λογισμὸς») καὶ ἡ γνώμη («δόξα») ἄγουν εἰς πλάνην, ἐφ’ δύον τὸ πρᾶγμα ἔστω καὶ δινεπατοθήτως μεταβληθῆται (70).

‘Αλλ’ ἡ γνῶσις τοῦ καθόλου («ἐπιστήμη»), διὰ νὰ μὴ δύνηται εἰς πλάνας δέον νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἀκριθῆ γνῶσιν τοῦ πρὸς παραπήρησιν αἰσθητοῦ (71) καὶ ἀντιστρόφως, ὃστε νὰ ὑπάρχῃ προσαρμογὴ τῆς μιᾶς γνώσεως πρὸς τὴν ἄλλην.

Ἐν ἐνοιτίᾳ περιπτώσει, καὶ δέ τον δικόμη ἔχωμεν ἀκριθῆ γνῶσιν εἴτε περὶ τοῦ συγκεκριψένου ὀντικευμένου τῆς γνώσεως, εἴτε περὶ τῆς καθόλου τάξεως τῆς περικλειούσης τὸ ἀντικείμενον (72), δυνατόν νὰ ὑποπέσωμεν εἰς πλάνην λόγῳ κακοῦ συσχετισμοῦ τῶν δύο τούτων γνώσεων (73), προσάπτοντες δῆλη. εἰς τὸ συγκεκριψένον ὑποκειμένον ἀληθείαν μὴ προσφύει εἰς τοῦτο (74). Εὐνόητον εἶναι δέ τι πολλῷ μᾶλλον κινδυνεύομεν νὰ πλανηθῶμεν ἐάν γνωρίζωμεν μόνον τὸ παθόλου καὶ ὅγνοομεν τὸ καθ’ ἔκαστον (75) ἡ ὀντικείρωφας (76).

δ 7. Συμπεράσματα περὶ πλάνης

Ἐν συμπεράσματι, δέ ‘Αριστοτέλης ἔθεωρε τὴν πλάνην ὡς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνεπιτυχοῦς συζύγεως δύο τοῦτον τούλαχιστον νοημάτων ἡ λέξεων. Διὰ τὸν ‘Αριστοτέλη, ὅπως καὶ τὸν Γλάστωνα ἡ πλάνη συνίσταται — κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐκφρασιν τοῦ Brochard (77) «on ne à pas penser tout ce qui est, mais à penser autre chose que ce qui est». Αναγκαῖα συνέπεια τούτου εἶναι δέ τι δύον τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπλούστερον, τόσον αἱ πιθανότητες διὰ πλάνην εἶναι διλγάωτεραι. Αὔτο τοῦτο τὸ ἀπλούν δὲν ὑπόκειται εἰς πλάνην. Τὸ ἀπλούν γίνεται ἀντιληπτὸν μὲ τὴν σοφίαν, ἡ δύνοια ἄρα εἶναι ἀληθῆτος. Τὸ νοητὸν γίνεται ἀντιληπτὸν διὰ τοῦ νοῦ, ἡ δὲ περὶ τούτου πλάνη ἔξαρτᾶται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ νοητοῦ (ἀναγκαῖαν ἡ ἔνδεχομένου) καὶ ἐκ τῆς ἱκινότητος τοῦ νοῦ νὰ συσχετίζῃ καὶ γάρ ἐρευνᾷ τὸ ὄντιδὸν τὸ συλλεγέν τὸ πότι τῶν αἰσθητῶν. Τέλος τὸ αἰσθητὸν γίνεται ἀντιληπτὸν διὰ τῶν αἰσθητῶν, αἱ δύνοιαι κατὰ κανόνα δὲν δῆμογον εἰς πλάνην, ἀλλὰ παρουσιάζουν τὸ πρᾶγμα ὡς τὸ τοῦτο πράγματι εἶναι. “Οθεν ἡ πλάνη ἀφορᾶ κυρίως εἰς τὰ νοητὰ καὶ εἶναι συνήθως εὑεξήγητος («εὐλογος»). Πλάνη δύμας δύναται νὰ προέλθῃ καὶ ἐπὶ δρθῆς νοητικῆς γνώσεως, διὰ συνδέσεως ταύτης πρὸς ἀσφαλιμένην αἰσθητὴν ἐντύπωσιν. Κιαὶ ἔδω ἡ πλάνη προκύπτει ἔνεικα ἀνεπιτυχοῦς συζύγεως δύον ἡ πλειόνων νοημάτων.

69. ‘Αριστ. ‘Ἀναλυτικῶν Υστέρων I, XXXIII, 89 a 2 ἐπ.

70. ‘Αριστ. Περὶ Ψυχῆς III, III, 428 a 9.

71. ‘Ἐπιστῆς, ὡς προσφύης παρατηρεῖ ἡ Μιχελάκης, «the general principle must be applicable to the particulars»: Em. Michelakis, Aristotle’s Theory of Practical Principles, Athens 1961, σ. 6.

72. ‘Αριστ. ‘Ηθικὰ Νικομάχεια Z, 9, 1142 a 24-25 καὶ ‘Αριστ. ‘Ἀναλυτικῶν Προτέρων II, XXI, 67 b 6 ἐπ.

73. ‘Αριστ. ‘Ἀναλυτικῶν Προτέρων II, XXI, 67 a 17 ἐπ.

74. ‘Αριστ. Περὶ Σοφιστικῶν Ἐλέγχων VIII, 169 a 21-24: «λέγω δὲ σοφιστικὸν ἔλεγχον καὶ συλλογισμὸν ἡ ἔλεγχον, μὴ δητα δέ, αλλὰ καὶ τὸν δητα μέν, φαινόμενον δὲ οἰκεῖον τοῦ πράγματος».

75. ‘Αριστ. Μετὰ τὰ Φυσικὰ Α, 1, 981 a 22-25.

76. ‘Αριστ. Τοπικῶν I, I, 101 a 11 ἐπ.: «οὗτε γάρ [δ φευδογραφῶν] τὰ πάσι δοκοῦντα λαμβάνει οὗτε τὰ τοὺς πλείστους οὗτε τὰ τοὺς σοφοῖς, καὶ τούτους οὗτε τὰ πάσους οὗτε τοὺς πλείστους οὗτε τοὺς ἐνδοξοτάτους, οὓς ἀλλ’ ἐκ τῶν οἰκείων μὲν τῇ ἐπιστήμῃ λημμάτων, οὓς

77. V. Bouchard, De l’Etreur, Paris 1926³ σ. 40.

ΠΛΑΝΗ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙ (*)

Υπό ΝΕΣΤΟΡΟΣ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΥΛΗΣ

Α. Η ΠΕΡΙ ΟΥΣΙΑΣ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

- § 8. Ούσια και κατηγορήματα
- § 9. Στοιχεία τῆς ούσιας: "Υλη και μορφή
- § 10. Τι ἡν εἶναι και δρισμός
- § 11. Ιδιότητας και συμβεβηκός
- § 12. Συμπεράσματα περὶ ούσιας

Β. ΣΧΕΣΙΣ ΠΛΑΝΗΣ

ΠΡΟΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΤ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

- § 13. Μέρη τῆς ούσιας και γνώσεις αὐτῶν
- § 14. Ή πορεία τῆς γνώσεως ἐπὶ συγκεκριμένων αἰσθητῶν
- § 15. Ή πλάνη ἐπὶ συγκεκριμένων αἰσθητῶν
- § 16. Σημασία τῆς πλάνης περὶ τὰς ιδιότητας

Α. Η ΠΕΡΙ ΟΥΣΙΑΣ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

§ 8. Ούσια και κατηγορήματα

Εἴδομεν ήδη τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως καὶ τῆς πλάνης ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἔρευνώντος προσάπου. Πῶς δηλ. δὲ ἐρευνητής, ἔξετάζων σωρεῖαν καθ' ἕκαστον πραγμάτων ἀποκτᾷ γνῶσιν περὶ τούτων καὶ τὰ ἔξηγει. "Ηδη θὰ πλησίασω μὲν τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως καὶ τῆς πλάνης ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἔρευνάμενου ἀντικείμενου: Ποία δηλ. εἰναὶ ή ούσια ἔνδε πράγματος, ποῖα τὰ κατηγορήματα καὶ δὴ οἵ ιδιότητες αὐτοῦ, καὶ ως πρὸς ποιὰ ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ πράγματος ἡ γνῶσις ὑπόκειται εἰς πλάνην.

"Ως πρὸς τὰ μέρη τοῦ πράγματος δὲ Ἀριστοτέλης προσθίνει εἰς ἔναν θασικὸν διαχωρισμόν. Καὶ διακρίνει τὸ πρᾶγμα εἰς ούσιαν καὶ κατηγορήματα.

Ούσια καὶ ἔξοχην λέγομεν ὅτι εἶναι τὰ φυσικά ὄντα ἀτομικῶς λαμβανόμενα (78), ὡς π.χ. ἄνθρωπός τις, ὁ Καλλίας (79), τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἐρμοῦ, κλπ. Δι' ὃ καὶ δρίζομεν τὴν ούσιαν ως αὐτὸ τὸ ὄποιον οὔτε ἐπὶ τίνος ὑποκειμένου ἔκφωνεῖται, οὔτε ἐν τινὶ ὑποκειμένῳ εὑρίσκεται (80), ἀλλ' αὐτὸ τὸ ίδιο εἶναι ὑποκειμένον εἰς τὸ ὄποιον ἀναφέρονται τὰ ἄλλα (81).

* Δημοσιεύμενην κατωτέρω τὸ δεύτερον καὶ τελευταῖον μέρος τῆς μελέτης τοῦ κ. Νέστορος Κουράκην ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον *πλάνη καὶ ιδιότητες παρ' Αριστοτέλει*. "Ως γνωστὸν τὸ πρῶτον μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς, ἀναφερόμενον εἰδικώτερον εἰς τὴν περὶ πλάνης θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐθηγμοσιεύθη ἡδη εἰς τὸ προηγούμενον τεῦχος.

78. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά, Z, 7, 1028α21-23 καὶ Z, 12, 1037ε29. Πρβλ. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Προτέρων I, XXVII, 43 α 34.

79. Ἀριστ. Κατηγορίαι V, 2 α 14. Πρβλ. P. G. e - p. et, op. cit., σ. 38.

80. Ἀριστ. Κατηγορίαι V, 2α11 ἐπ.: «ούσια δέ ἐστιν ἡ κυριώτατη τε καὶ πρώτως καὶ μάλιστα λεγομένη ἡ μῆτε καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται μήτη» ἐν ὑποκειμένῳ τινὶ ἐστιν».

81. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά A, 8, 1017ε15: «ἀπαντά δέ ταῦτα λέγεται ούσια διτὶ οὐ καθ' ὑποκειμένου πλεύρας ὑποκειμένον καὶ ούσια ταυτίζονται. "Ως ὑπο-

Ἄυτὰ τὰ «ἄλλα», τὰ ὅποια ἔκφωνοῦνται ἐπὶ τῆς ούσιας ἢ εὑρίσκονται εἰς αὐτὴν καὶ τὴν δέχονται ως ὑποκειμένον τῶν (82), δύνομάζονται ὅπο τὸν Ἀριστοτέλη κατηγορήματα. Τὰ κατηγορήματα δὲν ἀποτελοῦν τι τὸ ἀτομικὸν καὶ ἀνεξάρτητον (83) οὔτε χωρίζονται ἀπὸ τὴν ούσιαν (84). Μόνη ἡ ούσια εἶναι πρωταρχική (85) καὶ αὐθύνεται τὸν οὐσιανότητα (86). Αὕτη δὲ εἶναι καὶ ἡ αἰτία τῆς ὑπάρχεως εἰς δλα τὰ πράγματα (87). Τὰ κατηγορήματα ὑπάρχουν ἐξ αἰτίας αὐτῆς (88) καὶ δὲν θὰ ἡδύναντο νὰ ὑπάρξουν ἀνευ αὐτῆς (89). Μεταξὺ δὲν ούσιας καὶ κατηγορημάτων ὑπάρχει σχέσις ἔξαρτήσεως (90).

§ 9. Στοιχεῖα τῆς ούσιας: "Υλη και Μορφή

Εἰς πᾶν ἀτομικῶς λαμβανόμενον ὅν, ήτοι εἰς πᾶσαν ούσιαν, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο στοιχεῖα: Τὴν «ὑλὴν» (*substantia*) ὅπο τὴν ὅποιαν αὐτὴ ἀποτελεῖται καὶ τὴν μορφήν, τὸ «εἶδος» (*forma*) (91) ποὺ προσδιορίζει τὴν ούσιαν (92). Οὕτω π.χ. εἰς ἐν μαρμάρινον ἄγαλμα τὸ μάρμαρον ἀποτελεῖ τὴν υλὴν, ἡ εἰκὼν τοῦ Ἐρμοῦ τὴν μορφήν καὶ τὸ ἄγαλμα τὸ σύνολον (93).

"Η υλὴ ὑπάρχει δυνάμει ἐνῷ ἡ μορφὴ ὑπάρ-

κείμενον δύμας ἐν τῇ φυσικῇ ἐννοιᾷ τοῦ δρου, ἡτοι ως τὸ παραμένον σταθερὸν καὶ δεχόμενον χαρακτηρισμούς εἶναι μᾶλλον ἡ υλὴ (D. J. A 11 a π, *The Philosophy of Aristotle*, Oxford Univ. Press, 1952, σ. 106 ἐπ.).

82. Ἀριστ. Κατηγορίαι V, 2 6 4-5.

83. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 4, 1030 α 4-5.

84. Ibid Z, 1, 1028 α 23.

85. Ibid Z, 13, 1038 ε 33.

86. Ibid Z, 1, 1028 α 35-36: «τῶν μὲν γάρ ἄλλων κατηγορημάτων οὐδὲν χωριστόν, αὗτη δὲ μόνη».

87. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς II, IV, 415 ε 14: «τὸ γάρ αἰτιον τοῦ εἶναι πᾶσιν ἡ ούσια».

88. Μ.τ.Φ. 1028 α 30: «δῆλον οὖν δτι διὰ ταύτην πάκενων ἔκαστον ἐστιν».

89. Ἀριστ. Κατηγορίαι V, 2 6 6: «μὴ ούσιην οὖν τῶν πρώτων ούσιῶν ἀδύνατο τῶν ἄλλων τι εἶναι».

90. Κατηγορήματα ως θὰ ἰδωμεν εἶναι τὸ γένος, δρισμός, ἡ ιδιότητα καὶ τὸ συμβεβηκός. Ἐκ τούτων τὸ γένος καὶ δρισμός δηλοῦν τὴν ούσιαν, ἐνῷ ἡ ιδιότητα καὶ τὸ συμβεβηκός δὲν τὴν δηλοῦν. "Αφ' ἔτερου δρισμός καὶ ἡ ιδιότητας ἀνήκουν ἀναγκαῖως καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ πρᾶγμα, ἐκφυνοῦνται δὲ ἀντιστρεπτῶς ἐπ' αὐτοῦ, ἐνῷ τὸ γένος καὶ τὸ συμβεβηκός δὲν ἐπιδέχονται ἀντιστροφήν (Sir D. Ross, *Aristotle*, London 1966, σ. 57).

91. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 8, 1033 ε 6.

92. Ibid Z, 8, 1033 ε 19 ἐπ. καὶ H, 1, 1042 α 28 ἐπ. Ο Ταύλος (op. cit. σ. 45) παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ τὰ ἔξης ἐνδιαφέροντα: «Aristotle extends the analysis into Matter and Form by analogy beyond the range of individual substances to everything in which we can distinguish a relatively indeterminate «somewhat» and a law or type of order and arrangement giving it determination. Thus if we consider the relatively fixed or «formed» character of a man in adult life, we may look upon this character as produced out of the «raw material» of tendencies and dispositions, which have received a specific development along definite lines, according to the kind of training to which the mind has been subjected in the «formative» period of its growth».

93. Πρβλ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 3, 1029 α 4 ἐπ.

χει ἐνεργείας⁽⁹⁴⁾. Τούτο σημαίνει ότι ή οὐλη ὑπάρχει ως λανθάνουσα προδιάθεσις, ή δὲ μορφή ἐπιδρώσας ἐπὶ τῆς οὐλης ἀφυπνίζει τὴν ὑπνώττουσαν εἰς τούς κόλπους της ἱκανότητα⁽⁹⁵⁾. Ἡ μορφὴ δὲν ὑπάρχει δὲν δὲν πραγματωθῇ εἰς τὰ ἀτομά⁽⁹⁶⁾. Ἀφ' ἔτέρου οὖμας ή μορφή εἶναι ἐκείνη διὰ τῆς ὁποίας κτάται ή ἀτομικότης⁽⁹⁷⁾ καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτᾷ τὸ πρᾶγμα ἐνότητα⁽⁹⁸⁾ καὶ σκοπόν⁽⁹⁹⁾. Συνεπῶς τόσον ή οὐλη ὅσον καὶ ή μορφή ἀποτελοῦν διὰ τὴν οὔσιαν ἀπαραίτητους καὶ ἀλληλενθέους προϋποθέσεις ὑπάρχεις⁽¹⁰⁰⁾. Τότε δὲ ἔχομεν γένεσιν τῆς οὔσιας, ὅταν ποσότης τῆς οὐλης, ὑπὸ τὴν ἐπιδρασιν τῆς ἑκ τῆς μορφῆς πηγαζούσης ἐνεργείας ἐμφανισθῇ ως συγκεκριμένον ὅν⁽¹⁰¹⁾.

Ἡ οὐλη ως ἑκ τῆς δυνητικῆς της ὑποστάσεως εἶναι ἐντελῶς ἀπροσδιόριστος⁽¹⁰²⁾. Δεχομένη δὲ τὴν ἐπιδρασιν τῆς μορφῆς εἶναι τὸ παθητικόν, - ἐν ἔσχατον ὑποκείμενον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκφωνεῖται ή μορφή⁽¹⁰³⁾ ως τυχαίον τι περιστατικόν⁽¹⁰⁴⁾. «Υπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν κατὰ τὴν μεταβολὴν τῆς οὔσιας, ὅποτε μία μορφὴ διαδέχεται ἀμέσως τὴν ἄλλην⁽¹⁰⁵⁾, ή οὐλη παρίσταται ως τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἀπροσδιόριστον κοινὸν ὑποκείμενον ἐπὶ τοῦ ὁποίου λαμβάνει χώραν ή μεταβολή⁽¹⁰⁶⁾. «Οθεν κατὰ τὴν μεταβολὴν τῆς οὔσιας («Φθοράν», ως π.χ. ἐπὶ μεταβολῆς τοῦ θυράτος εἰς ἀτμόν)⁽¹⁰⁷⁾ ή οὐλη παραμένει ἀμετά-

94. Ibid H, 6, 1045 α 26 - 28.

95. K. Δ Γεωργίου λη, op. cit., σ. 203.

96. Arm. Carlini, Aristotele, Il principio logico, Bari 1912, σ. 70: «la vera realtà negli individui, il principio del Reale, è l'essenza, la quale d'altronde non esiste se non realizzata negli individui».

97. Ἀριστ. Περὶ Φυσικῆς II, I, 412 α 9.

98. K. Δ. Γεωργίου λη, op. cit., σ. 200.

99. W. Durant, The Story of Philosophy, New York 19614, σ. 70: «Form is not merely the shape but the shaping force, an inner necessity and impulse which moulds mere material to a specific figure and purpose».

100. S. E. Frost, Basic Teachings of the Great Philosophers, New York 19622, σ. 232: «he held that there could be no matter without mind and no mind without matter».

101. K. Δ. Γεωργίου λη, op. cit., σ. 205.

102. J. Owens, Matter and Predication in Aristotle (ἐν Aristotle, A collection of critical Essays, edited by J. M. E. Moravcsik, Mc Millan London-Melbourne 1968!) σ. 203. «Ὦς ἐπεξήγει ὁ Grant, σκεπτόμενοι περὶ τοῦ μηρμάρου ὡς οὐλης τοῦ ἀγάλματος, ἐπινούσατο μεν εἰς τὸ μάρμαρον ποιότητας — χρῶμα, λαμπρότητα, σκληρότητα κόπιον τοιτινες ὄμως συνιστοῦν μορφήν, εἰς τρόπον ὥστε τὸ μάρμαρον νὰ μη είναι πλέον καθαρά οὐλη (Sir A. Grant, Aristotle, New York 1883, σ. 147).

103. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά H, 2, 1043 α 7: «εν ταῖς οὖσιαις τὸ τῆς οὐλης κατηγορούμενον αὐτὴ ή ἐνέργεια».

104. Δὲν ἐκφωνεῖται δηλ. ή μορφή, κατὰ τὰ συνήθη, ως καθολικὸν γνώρισμα ἐπὶ συγκεκριμένου ὑποκείμενου: J. Owens, op. cit., σ. 200.

105. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά H, 1, 1042 α 35. Πρᾶλ. Ἀριστ. Φυσικῆς Ἀκροάσεως A, 7, 190 σ 20 ἐπ.

106. D. M. MacKinnon, Aristotle's Conception of Substance (ἐν New Essays on Plato and Aristotle, edited by Ren. Bambrough, London 1965) σ. 103: «the material cause is that which is undergoing the whole process of growth, of coming to be and passing away». Πρᾶλ. J. Owens, op. cit. σ. 209 καὶ Ἐμμ. Ροτδην, op. cit., σ. 20.

107. Ἀριστ. Περὶ Γενέσεως καὶ Φθορᾶς I, 4, 319615 ἐπ.

θλητος⁽¹⁰⁸⁾. Δὲν δύναται οὖμας ή οὐλη διὰ τὸν λόγον τοῦτον νὰ θεωρηθῇ ως καθ' αὐτὸ οὐσία. Διότι, ως γίνεται παραδεκτόν, ή κεχωρισμένη αὐθυπαρξία καὶ ή συγκεκριμένη ἀτομικότης φανούνται νὰ ἀποτελοῦν τὰ κύρια χαρακτηριστικά τῆς οὐσίας⁽¹⁰⁹⁾. «Ἡ δὲ οὐλη οὕτε αὐθύπαρξις εἶναι ἐφ' ὅσον ἀποκτᾶ ὑπάρχειν μόνον δι' ἐπιθράσεως τῆς μορφῆς, οὕτε συγκεκριμένη εἶναι, ἀλλα παρουσιάζεται ἀμφορφος καὶ ἀπροσδιόριστος».

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν οὐλην ή μορφή, ως ἐνεργοτήσιμης τῆς οὐλης ὑπάρχει ἐνεργητικῶς (όχι οὖμας καὶ αὐθύπαρξιτως)⁽¹¹⁰⁾ καὶ εἶναι συγκεκριμένη, ἐπὶ πλέον δὲ εἶναι αὐτὴ χάρις εἰς τὴν ὅποιαν κυρίως ὑπάρχει ή οὐσία ἐν. τῷ συνόλῳ τῆς⁽¹¹¹⁾. «Ἡ μορφή θὰ τίθεται λοιπὸν νὰ θεωρηθῇ ως ή καθ' αὐτὸ οὐσία⁽¹¹²⁾.

9. Τί ήν εἶναι καὶ ὅρισμὸς

«Ἡ μορφή, ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ πράγματος καθ' εαυτό, ὀνομάζεται «τί ήν εἶναι (essentia)»⁽¹¹³⁾. Ειδικώτερον τὸ τί ήν εἶναι ὅριζεται ως αὐτὸ τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ πράγματος καὶ δυνάμει τοῦ ὁποίου τὸ πράγμα παραμένει ἀπὸ πλευρᾶς οὐσίας ἀμεταβολῆτον⁽¹¹⁴⁾, ὅπως δηλ. ήτο ἐπρώτης κατασθολῆς καὶ ὅπως ἔξικολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ⁽¹¹⁵⁾.

Λόγω τοῦ ὅτι τὸ τί ήν εἶναι ἀποτελεῖ τρόπον τινα τὴν καθ' αὐτὸ οὐσίαν τοῦ πράγματος, η κατανόησις τοῦ τί ήν εἶναι συνεπάγεται τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τοῦ πράγματος⁽¹¹⁶⁾. «Ἡ δια-

108. Καὶ ἀντιστρόφως, διὰ πράγματα δὲν δοκιμάζουν μεταβολήν, ταῦτα δὲν ἔχουν οὐλην: Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά H, 5, 1044 σ 31 - 32.

109. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 3, 1029 α 32 - 33. «καὶ γάρ τὸ χωριστὸν καὶ τὸ τόδε τὸ ὑπάρχειν δοκεῖ μάλιστα τῇ οὐσίᾳ».

110. Κατ' ἔξαρτεσιν ὑπάρχουν καὶ αὐθύπαρκτοι μορφαὶ, κεχωρισμέναι ἀπὸ τὴν οὐλην καὶ οὐδέποτε μεταβολήμεναι (Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά H, 1, 1049 α 31. Πρᾶλ. K. Δ. Γεωργίου λη, op. cit., σ. 204). Αἱ οὖσαι οὖμας αὐται δὲν εὑρίσκονται εἰς τὴν ἐγκάσμιον περιοχήν.

111. J. Moreau, L'être et l'essence dans la philosophie d'Aristote (ἐν Autour d'Aristote, Recueil d'Études de Philosophie Ancienne et Médiévale offert à Monseigneur A. Mansion, Louvain 1955) σ. 186. Πρᾶλ. Ar. Carlini, op. cit., σ. 70.

112. H. Cherniss, Aristotle's Criticism of Plato and the Academy, New York 19622, σ. 174.

113. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 4, 1029 σ 16 - 17: «εἴτε τὸ τί ήν εἶναι ἐκάστῳ ὅλεγεται καθ' αὐτό». Επίσης ibid Z, 7, 1032 σ 2: «εἰδος δὲ λέγω τὸ τί ήν εἶναι ἐκάστου καὶ τὴν πρώτην οὐσίαν». Οὗτω π.χ. εἰς τοὺς πλέοντος καὶ τοὺς λίθους ὑπάρχει αὐτὸ τὸ ὁποῖον ήν εἶναι οἰκία (ibid Z, 17, 1041 σ 6).

114. Aristotle, op. cit., σ. 458.

115. K. Δ. Γεωργίου λη, op. cit., σ. 201. Τὸ τί ήν εἶναι ἀπὸ λογικῆς πλευρᾶς περιλαμβάνει δχι μόνον τὴν οὐσίαν ἐν στεγῇ ἐννοίᾳ (ἡ διόπια οὖμας ὑπάρχει ως πρωταρχικὴ κατηγορία): K. Δ. Γεωργίου λη, op. cit., σ. 168) ἀλλα ἐπίσης ἐντοτε τὴν πιούτητα, τὴν πασότητα (Ἀριστ. Τοπικά I, IX, 103 σ 28) καὶ πᾶσαν ἀλληγ. ἐν τῶν δέκα κατηγοριῶν εἰς τὰς διοπίτες μία ασύγνετος λέξις (Ἀριστ. Κατηγορίαι IV, 1 σ 25) καὶ τὸ οὐ π' αὐτῆς σημανόμενον πρᾶγμα (G. E. R. Lloyd, Aristotle: The growth and structure of his thought; Cambridge 1968, σ. 118). Περὶ τῶν διαφορῶν τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν πρὸς μὲν τὰς κατηγορίας τῆς Στωικῆς Σχολῆς βλ. G. Groote, Aristotle 1872, I, σ. 144) πρὸς δὲ τὰς κατηγορίας τοῦ Kant βλ. K. Δ. Γεωργίου λη, «Ἀριστοτέλης καὶ Κάντ, ἐν Ελληνικῇ Δημιουργίᾳ, τεῦχ. 107, σ. 73 - 80).

116. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 6, 1031 σ 7 - 8: «ε-

λέξεων δὲ ἔκφρασις ήτις δειπνύει τὸ τί ἦν εἶναι
ἀνομάλεται ὅρισμός (117).

Ο δριπισμὸς εἶναι συνάρτησις του γενέος καὶ τῶν διαφορῶν (118). Τοῦτο σημαίνει ὅτι διὰ νὰ εὑρώμεν τὸν δριπισμὸν ἐνὸς πρόσγιματος ἀνάγομεν πρῶτον τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης μας εἰς μίαν τάξιν ἢ διμάδια («γένος») (119), τῆς ὁποίας τὰ γενικὰ χαρακτηριστικά ἀνήκουν ἐπίσης εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, ὡκολούθως δὲ δεικνύομεν κατὰ τί τὸ ἀντικείμενόν μας διαφέρει ἀπό δόλα τὰ ἄλλα μέλη («εἴδη») (120) τῆς διμάδος αὐτῆς (121). «Ο δριπισμὸς ἐκφράζει οὕτω εἰς λόγον κατανοητὸν πηγὴν, θειαστέραν, καὶ ἀναπόσπαστον οὐσιώδη φυσιογνωμίαν ἐνὸς δοθέντος πρόγιματος» (122).

δ 11. Έδιότης καὶ συμβεθηκός

Πέραν ὅμως τοῦ ὁρισμοῦ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα κατηγορήματα τὰ ἐποίᾳ, χωρὶς νὰ δηλωθὲν τὸ τί ἦν εἶναι τοῦ πρόγυμνατος (123), ἀνύκουν ἀναγκαῖως (124) οἱ αὐτοκλειστικῶν (125) εἰς τὸ πρᾶγμα. ἐκ τοῦ φύσεως (126), ἐκφωνοῦνται ἐπ' αὐτοῦ ἀντιστρεπτῶς (π.χ. ἀνθρώπος ἔστιν, ὅρα γελαστικόν καὶ γελαστικόν ἔστιν, ὅρα ἀνθρώπος) (127) καὶ ἀπορρέουν ἐξ αὐτοῦ (128).

Τὰ κατηγορήματα αὐτὰ λέγονται ίδιοτετες («ἴδια») (129)¹. Κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀρι-

πιστήμη γάρ ἐκάστου ἔστιν ὅταν τὸ τί ἦν ἐκεῖνῳ εἶναι γνῶμεν· Τό τι ἦν εἰναι δύμας διὰ νὰ δηργήσῃ εἰς ἐπιστημονικὴν γνῶσιν πρέπει νὰ ληφθῇ ὡς καθ' ἑαυτὸν καὶ οὐχὶ ὡς συνδεδεμένον πρὸς τὴν θληγήν (Αριστ. ibid. Z. 15, 1039 ε 30 ἐπ. Προβλ. G. Grote, op. cit., II, σ. 345).

117. Ἀριστ. Τοπικῶν I, V, 101637: «εστὶ δὲ ὅρος μὲν λόγος δὲ τὸ τι ἦν εἰναι σημανων». Οὐ δριμόδε δεῖται κανένει δῆλον τὴν καθ' ἔκστασον αἰσθήτηρν οὐσίαν ἀλλὰ τὴν μορφὴν καὶ τὸ τι ἦν εἰναι τῆς οὐσίας ταύτης (D. J. Allatius, op. cit., σ. 111). Ορισμὸν πρωταρχικῶς ἔχει ἡ οὐσία, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον αἱ λοιπαὶ κατηγορίαι (Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 4, 1030δ 5-7).

(Αριστ. Μεταβ. τα 400-401).
118. Ἀριστ. Τοπικῶν I, VIII, 103 6 15: «ὅ δρισμός
ἐκ γένους καὶ διαφορῶν ἔστιν». Ἐπίσης Ἀριστ. Μετα-
τὰ Φυσικά Z., 12, 1087 6 31 - 33: «οὐδὲν γάρ ἐτερός
ἔστιν ἐν τῷ δρισμῷ πλὴν τό τε πρῶτον λεγόμενον γέ-
νος καὶ αἱ διαφοραί».

119. Ἀριστ. Τοπικῶν I, V, 102 α 31 : «γένος δὲ στὸ κατὰ πλειόνων καὶ διαφερόντων τῷ εἶδει ἐν τῷ τῷ στοιχείῳ κατηγορούμενον». Πρβλ. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά 28, 1024 6 4 - 6.

120. Μορφή (*forma*) καὶ εἶδος (*species*) ἀποτελοῦν
ἀπό ποιητικῆς πλευρᾶς ἔν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἐκφρά-
ζονται δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ τοῦ κοινοῦ ὄντος
μητος «εἶδος». Διαφέρουν ὅμως ἀπὸ πλευρᾶς ἐκτάσεως
τῆς ἐφαρμογῆς: Ἡ μορφὴ εἶναι ἀτομικοῦ περιεχομένου
ἐνῷ τὸ εἶδος (*species*) εἶναι ὑπερατομικοῦ περιεχομένου
(J. Owens. The Doctrine of Being in the Aristote-
lian Metaphysics. Toronto 1951. g. 276).

121. W. Durant, op. cit. σ. 59. Πρέλ. Ἀριστοτέλη τὰ Φυσικά Z, 12, 1038α 20 ἐπ. καὶ Τοπικῶν I, VIII, 102-61, 6.

XVIII, 108 6 1 ἐπ.
 122. Ἀριότ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων II, IV 91 α 16 κα
 G. Verbeke, op. cit., σ. 259.
 123. Ἀριότ. Τοπικῶν I, IV, 101 6 22 - 24 καὶ I, V

102 a 18 επ.
124. C. A. Viano, La Logica di Aristotele, Torino 1955 — 105

125. G. Verbeke, op. cit., σ. 270.
126. Ἀριττ. Τοπικῶν V. V. 134 α 5 ἐπ.

120. Αριστ. Τοπικών V, V, 154 α 5 επ.
 127. Ο. Κορυδαλλέως, Ὑπομνήματα καὶ Ζητήσεις
 Ματαίες ἀπασαν τὴν Λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἐνθετική
 1729, σ. 124. Ἐπίσης: Αριστ. Τοπικών I, V
 102 α 19 ἐπ.

128. G. Verbeke, op. cit., σ. 260.
 129. Ἡ ιδιότης ἀρα ἐκφράζει τὴν μοναδικήν φυσι-

γνωμίαν μιᾶς ὁμοειδοῦς κατηγορίας πραγμάτων (

10. The following table gives the number of hours worked by each of the 1000 workers.

στοτέλους Πορφύριον, «ἴδιον» ἐν τῇ κυρίᾳ αὐτοῦ σημασίᾳ εἶναι τὸ «ἕωφ» οὗ συνδεδράμηκεν μόνῳ καὶ παντὶ καὶ διέν (130). Ὁ Ἰδιος δὲ ἐπεξηγεῖ τοῦτο λέγων ὅτι δίποδες μὲν συμβαίνει νὰ εἰναὶ ὅλοι οἱ ἀνθρώποι, ἀλλ᾽ ὅχι μόνον αὐτοὶ, διότι καὶ ἄλλα ζῶα εἶναι διποδά μὲ τὴν χρυσοχοῖαν ἀφ' ἑτέρου ἀσχολοῦνται μόνον οἱ ἀνθρώποι, ἀλλ᾽ ὅχι ὅλοι ἔξι αὐτῶν. «Ἄρα τὸ «διποδὸν εἶναι» καὶ τὸ «χρυσοχοῖν» δέν εἶναι ίδιοτήτες τοῦ ἀνθρώπου, διότι δὲν ἀνήκουν μόνῳ καὶ παντὶ τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' εἴτε μόνῳ τούτῳ εἴτε παντὶ. Ἀντιθέτως τὸ γελαστικόν εἶναι ίδιοτης διότι ἀνήκει εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ μόνον εἰς αὐτούς (131), εἴτε πλέον δὲ διότι ὑπάρχει εἰς αὐτοὺς «ἄει» ὡς δύναμις. «Εἰς γάρ καὶ τὸ γελᾶν ἐνεργείᾳ οὐχ ὑπάρχει διηγεικῶς τοῖς ἀνθρώποις, πεφύκασι μέντοι πάντες γελᾶν, καὶ ἡ τοῦ γελᾶν ἐπιτιθείστης ἀδιαλείπτως αὐτοῖς ἔνεστι» (132).

Τέλος, ύπάρχουν κατηγορήματα τὰ ὅποια ἀ-
πλῶς ἀνήκουν εἰς ὡρισμένον πρᾶγμα (133), ἀλλ᾽
ἡ ὑπαρξίς των δὲν εἶναι οὔτε ἀναγκαῖο οὔτε
συχνή (134). Οὕτω λ.χ. ἡ λευκότης ἀλλοτε ὑπάρ-
χει εἰς ἓν πρᾶγμα καὶ ἀλλοτε ὅχι (135). Τὸ τοι-
οῦτον κατηγόρημα ὀνομάζουμεν συμβεδητικός. Τὰ
συμβεδητικά ἔξαρτωνται ἀπό συνθήκας ἀσχέ-
τους πρός τὴν φύσιν τοῦ πλὴν εἶναι, ὅπως καὶ
αἱ ιδιότητες. 'Αλλ᾽ ἐνῷ αἱ ιδιότητες εἶναι ἀναγ-

Verbeke, op. cit., σ. 261). Διὰ νὰ είναι δὲ ούτο πράγματα όμοια ἀρκεῖ ταῦτα νὰ έχουν τὰς αὐτάς ίδιοτητας (D. Ross, op. cit., σ. 37). Διὰ νὰ έκφράσῃ τὴν ίδιότητα ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ κυρίως τὸν δρόμον «ἰδιον». Κατά τινα γνώμην [E. de Strycker, Concepts—clés et terminologie dans les livres ii à viii des Topiques, èv Aristotle on Dialectic, The Topics, edited by G. E. L. Owen, Oxford 1968, σ. 145] ὁ Ἀριστοτέλης εἰσάγει ἐν προκειμένῳ «une terminologie nouvelle, inconnue à ses devanciers». Πάντως, ὅπως δηλογοεῖ δὲ ίδιος ὁ Ἀριστοτέλης τὸν δρόμο τοῦτον χρησιμοποιεῖ «κατὰ τὴν κοινήν περὶ αὐτῶν ἀποδοθεῖσαν ὁμοιοτάτων» (Ἀριστ. Τοπικῶν I, IV, 101 ε 23)). Τὸν δρόμον «ἰδιότητας» χρησιμοποιεῖ σπανιώτερον ὁ Ἀριστοτέλης καὶ δὴ πρός δῆλωσιν ὑιομορφαῖς (Ἀριστ. Περὶ θαυμαστῶν άποδιδάσκων 88, 83ε 6 22 - 24) ἢ διακρίνοντας χαρακτῆριστικοῦ (Ἀριστ. Περὶ Φυτῶν, I, VII, 822 α 4 - 5). Εἴ ποτε χρησιμοποιεῖ τὸν δρόμον «πάθος». Λογικῶν δύμας τοῦ πάθος λαμβάνεται ὡς ὑποδιάκρισις τῆς ποιότητος (Ἀριστ. Κατηγορίαι VIII, 9 α 28 ἔπ.). Καὶ δὴ ὡς ἡ ποιότητας κατὰ τὴν ὄποιαν ἔνν πρᾶγμα ἐνδέχεται νὰ ἀλλοιωθῇ, ὡς π.χ. τὸ γλυκὺν καὶ τὸ πικρόν (Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Α, 21, 1022 δ 18 ἔπ.). Ἐνδιαφέρον είναι δὲ τὸν Ἀριστοτέλης διακρίνει τὰ «πάθη» εἰς «καθ' ἔντατα» καὶ «τυγχανα» ἀναλόγων τοῦ ἐαν̄ ἀδύνατον ταῦτα ἡ μῆνιν ἐκφρανθῆσθαι καὶ χωριστὰ ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον (Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Ζ, 1, 1030ε27-30 καὶ Αριστ. ορ. cit., σ. 452). Ἀντιστοίχως δὲ διακρίνει τὰ «ἴδια» εἰς «καθ' αὐτὰ» καὶ εἰς «πρὸς ἔτερον», ἀναλόγως τοῦ ἐαν̄ ταῦτα ἀντιδιαστέλλουν τὸ ὑποκείμενον τῶν ἀποτύπων.

130. Πορφυρίου, Isagoge et in Aristotelis Categories Commentarium. Βερολίνου 1887, 4 α 20.

131. Πορφυρίου, In Aristotelis Categorias Expositio per interrogacionem et responsionem, Bézout, 1887, 25 r 22 épi.

132. Θ. Κορυδαλέως, op. cit., σ. 123 καὶ Πορφύριος, Isagoge, op. cit., 4α21 ἐπ. Πρᾶλ. Ἀριστο-

Τοπικῶν V, III, 181 α 27 ἐπ.
133. Ἀριστ. Τοπικῶν I, V, 102 6 4 ἐπ. καὶ VII, V

134. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Δ, 30, 1025 α 15 - 18
παντες διέβησαν τὸν πόλεμον καὶ ἀληθὲς

«συμβενηκός λεγεταί οὐ σπαρχεται μεταξύ των ανθρώπων εἰπειν, οὐ μέντοι οὐτ' ἔξ ανάγκης οὐτ' ἐπὶ τὸ πολὺ οἶον εἴ τις ὄρυττων φυτῷ βρέθρον εὑρε θησαυρόν».

135. Ἀριστ. Τοπικῶν I, V, 102 ε 9 - 10.

καῖαι ταὶ πρέπει νὰ ὑπάρχουν⁽¹³⁶⁾, τὰ συμβε-
θηκότα εἶναι ἐνδεχόμενα καὶ πιθανὸν νὰ ὑπάρ-
χουν⁽¹³⁷⁾.

δ 12. Συμπέρασμα περὶ Θύσιας

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα:
Πᾶν αἰσθητὸν ἀτομικῶς λαμβανόμενον ἀποτε-
λεῖ οὐσίαν. Ἡ οὐσία αὕτη διακρίνεται εἰς ὅλην
καὶ μορφήν. Ἡ ὅλη εἶναι ἀπροσδιόριστος καὶ
δυνητική, ἀποικτᾷ δὲ ἀτομικότητα διὰ τῆς ἐπι-
δράσεως τῆς μορφῆς. Υπάρχουσα δυνητικώς καὶ
ἀπροσδιορίστως ἡ ὅλη κατά τὴν μεταβολὴν τῆς
οὐσίας παραμένει ἀμετάβλητος. Καθ' αὐτὸν ὅμως
οὐσίαν ἀποτελεῖ ἡ μορφή. (πλ. ἦν εἶναι), τῆς ὁ-
ποίας ἡ γνῶσις συνεπάγεται γνῶσιν τῆς οὐσίας.
Τὴν τοιαύτην γνῶσιν παρέχει ὁ δρισμός, ὃς συν-
άρτησις γένους καὶ διαφορῶν. Αἱ ίδιότητες χω-
ρίς να δηλουν τὴν οὐσίαν θοιηθούν εἰς τὴν γνῶ-
σιν αὐτῆς ὡς δηλούμσαι. ἀναγκαῖα γνωρίσματα
τοῦ πράγματος. Ἀντιθέτως τὰ συμβεβηκότα εἰ-
ναι ἔνδεχόμενα καὶ δὲν συντελοῦν εἰς τὴν ἐπι-
στημονικήν γνῶσιν τῆς οὐσίας (138).

Β. ΣΧΕΣΙΣ ΠΛΑΝΗΣ ΠΡΟΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΤ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

§ 13. Μέρη τῆς οὐσίας καὶ γνῶσις αὐτῶν

¹Ἐπιχειροῦντες ἡδη νὰ συνδυάσωμεν τὰ μέρη τῆς οὐσίας πρὸς τὴν πορείαν τῆς γνώσεως λέγομεν τὰ ἔξης:

‘Η ουσία ως ικαθ’ ἔκαστον αἰσθητὸν ἀποτελεῖται ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἀντικείμενον τῶν οἰσθήσεων. Διὰ νὰ επιτύχωμεν ὅμιλος τὴν εἰς θάσος γνῶσιν τῆς οὐσίας, οὐδὲ πρώτοις νὰ διακρίνωμεν καὶ νὰ θέσωμεν κατά μέρος τὰ συμβεβηκότα, τὰ όποια ἀλλοιώνουν τὴν ικαθαρότητα τοῦ τοῦ ἦν εἶναι (139).’ Ἐπίσης ὁφείλομεν νὰ διερευνήσωμεν τὰς ιδιότητας αἱ ὄποιαι ἀπορρέουν ἐκ τοῦ πρόγματος. Αὗται εἶναι πολύτιμοι, διότι θὰ μᾶς δηγήσουν εἰς τὴν πηγὴν των, τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος (140).

Πράγματι αἱ ιδιοτήτες, ἀποτελοῦσσαι ἐνδιάμεσον σταδίου ἀναγκαῖοτητος μεταξὺ τοῦ ἐνδιέχομένου συμβεβήκοτος καὶ τοῦ οὐσιαστικῶς ἀναγκαίου τοῦ ἣν εἶναι (141), ὅγουν προσδευτικῶς καὶ ἔμμεσως εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ τοῦ ἣν εἶναι (142). "Αἵνει γνώσεως τῶν ιδιοτήτων δὲν δυνάμεθα ἔργα

136. Ἀριστ. Τοπικῶν V, III, 181 α 27 - 30. Αὕτη εἰ-
ναι ἡ κυρία ἔννοια τῆς ἴδιότητος. Ἔγιοτε δῆμως ἡ ἴ-
διότητος δύναται νὰ ἐκφωνηθῇ οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ κατά-
ώρισμένον χρόνον καὶ σχέσῃ; (ibid I, V, 102 α 26 καὶ
V, I, 128 δέκα 16 ἐπ.). ὅποτε αὕτη ὁμοίωσις μελλούση πρέρ-
γα συμβεβηκός (ibid V, I, 129 α 22 - 35).

137. Ἀριστ. Τοπικῶν I, V, 102 6 6-7 καὶ IV, I, 120 6 35. Ἐπίσης Πορφυρίου, Isagoge, op. cit., 4 α 25 ἐπ. Πρᾶλ. J. L. St o c k s , op. cit., σ. 40 καὶ C. A. V i a n o , op. cit., σ. 105.

138. J. L. Stocks, op. cit., σ. 40.

139. J. Moreau, op. cit., σ. 202.

140. L. Bourgey, op. cit., σ. 110.

141. G. Verbecke, op. cit., σ. 267. Προβλ. Ἀριστ. Τοπικῶν VII, V, 155α 18 ἐπ.

142. G. Βερβέκη, op. cit., σ. 268. "Ινα δημως ή ιδιότης ἐπιτελῇ τὸν σκοπὸν τοῦτον, πρέπει αὐτὴν ἀπάραιτηται, ἐν τῷ ἐκφωνῆται, νὰ προωθῇ τὴν κατανόσησιν (Άριστ. Τοπικῶν V, III, 130 α 5: «τὸ γάρ ίειον τοῦ μαθεῖν χάριν ἀποδίδοται»), μή οὖσα ἀντίθετος ή προγενεστέρα τοῦ ὑποκειμένου (ibid V, III, 131 α 12 ἐπ.). Προβλ. Άριστ. Κατηγορίας VII, 7 624), οὗτε ἐκφωνουμένην χωρὶς νὰ ἀναφέρεται τὸ τι ἐστι τοῦ ὑποκειμένου (Άριστ. Τοπικῶν V, III, 132 α 10 ἐπ.).

νά ἔχωμεν γνῶσιν τοῦ τί ἦν εἶναι (143), ὅπως καὶ
ἀντιστρόφως (144).

Τὴν γνῶσιν τοῦ τί ἦν εἶναι ἐνὸς πράγματος ἀποκτήμενες ἔχαν συνδυασμούν τὸ γένος τοῦ πράγματος τούτου, ἥτοι τὸ καθόλου (145), πρὸς τὰς θισφοράς αἱ ὄποιαι τὸ δυντιθιαστέλλοντας ἀπὸ τὰς ἄλλα δύμοιδη του (146).

‘Ως πρός τὴν ὥλην τῆς οὐσίας, ταύτην, ἀκρι-
βῶς λόγω τοῦ ὅπερος διορίσθιον χαρακτήρος τῆς,
δὲν θυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν εἰμὴ κατ’ ἀν-
λογίαν(147) καὶ ἐπὶ τῇ θάσει τῆς λειτουργίας
τῆς(148).

6.14. Η πορεία της γνώσεως ἐπὶ συγκεκριμένων αἰσθητῶν

⁷Ἐπὶ τῇ ἔάσει τῶν ἀνωτέρω, ἡ γνῶσις ἐπὶ συγκεκριμένου τινὸς αἰσθητοῦ ἀκολουθεῖ τὴν ἔξηγή πορείαν:

Ἐπικινοῦντες ἀπὸ τὸ αἰσθητὸν φθάνομεν διὰ νοήσεως θαυμηδὸν εἰς τὰ ἐνδεχόμενα καὶ τὰ συναγαπᾶν. Ἐνδεχόμενα νὰ συμβεβηκότα τὰ δύποια, ὡς δυνάμενα νὰ ἔχουν καὶ ἀλλώς, ἀποκλείσονται τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ἀναγκαῖα εἶναι τὰ καθόλου ἐν γένει. Ταῦτα ἐφ' ὅσον εὑρίσκονται ἐκτὸς τῆς οὐσίας εἶναι ιδιότητες, ἐφ' ὅσον δὲ εὑρίσκονται ἐντὸς τῆς οὐσίας εἶναι γένετος. Ἔκ τῶν ἀναγκαῖων ὡς ἰδιοτήτων ἀγγέμεθα εἰς τὰ ἀναγκαῖα ὡς γένη. Προσαρμόζοντες δὲ τὴν καθόλου γνῶσιν τῶν γενενῶν πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν διαφορῶν τοῦ συγκειριψένου ἀντικειμένου, ἀποκτῶμεν περὶ τοῦ ή τοῦ εἰναὶ τοῦ πράγματος γνῶσιν πλήρην· ιαὶ ἀληθῆ (149). Ὡς πρὸς τὴν ὥλην, αὕτη μᾶλλον ἀνήκειε εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀσυνθέτων, τῶν πρώτων ἀρχῶν, αἱ ὄποισι γνώσιαι ἀντιληπταὶ μόνον διὰ διαισθήσεως (150).

143 - 144. G. Verbeke, op. cit., σ. 270 - 274.
Προλ. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς I, I, 402 6 17 - 403 α 3.

145. J.-M. Moreau, op. cit., σελ. 189.

146. Ἐνῷ δηλ. ἡ μορφὴ εἶναι μία πραγματικότητα
ἀπτή (J. M o r e a u , op. cit., σ. 190) καὶ οὐχὶ ἐν
«καθόλου», αὐτῇ δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον
τῆς γνώσεως ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ καθολικοῦ στοιχείου
της, τοῦ γένους, συνύπαξισμένου πρὸς τὸ πραγματικόν
στοιχεῖον τῆς ὁιαροφᾶς (πρβλ. L. B ou r g e y e , op.
cit., σ. 42 - 43). Διὰ τῆς κατασκευῆς αὗ:ῆς ὁ Ἀριστο-
τέλης κατεπολέμησε τὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς του πρὸς
ἄναριθμες γενικεύεις (G. D o w n e y , Aristotle: Dean of Early Science, New York 1962, σ. 40), χω-
ρὶς ὅμιως καὶ νὰ ἀποτελῇ τῆς ἀρχῆς του ὅτι «ἡ ἐπιστήμη
τῷ τὸ καθόλου γνωρίζειν. ἔστιν» (Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν
Γ' στέρων I, XXXI, 87 & 37). "Οπως πυρα:ηρεὶ καρπ-
ατηριστικῶς ἐ Joseph M o r e a u (Aristote trouve
ainsi dans la considération de l'espèce, dans le rea-
lisme d'un groupe biologique, le moyen de satisfaire
son vœu secret, de concilier avec l'exigence epistemo-
logique le réalisme empirique, de faire coïncider l'
essence et la substance et de résoudre ainsi l'aporié
fondamentale de sa métaphysique" (op. cit., σ. 10).
Τὴν περὶ ἡς δὲ λόγος ἀπογράψων ὁ Ἀριστοτέλης σαφῶς
διατυπώνει εἰς τὰ Μετὰ τὰ Φυσικά. B. 6, 1003 α' 7 - 20).

147. Ἀριστ. Φυσικῆς Ἀκροάσεως A, 7, 191 α 9: «
δὲ ὑποκειμένη φύσις ἐπιστητὴ κατ' ἀγχλογίαν».

148. J. Moreau, op. cit., §. 184.

149. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, VI, 430 6 28 ἐπ. Πρβλ.
Κ. Δ. Γεωργίου, Ἀριστοτέλους Πρώτη Φιλοσοφία,
Θεσσαλονίκη 1935, σ. XLIV.

150. Τὴν ἀκριβῶς ἀντίστροφον ποείαν (ἀπομία πρῶτα → δρισμός εἰδους → γένος → ἰδιότητες) ἀκολουθοῦμεν ἐπὶ συλλογισμοῦ: Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρω II, XIII, 96 § 15-21.

δ 15. Η πλάνη ἐπὶ συγκεκριμένων αἰσθητῶν

Ποῖαι εἶναι αἱ δυνατότητες πλάνης κατὰ τὴν προαναφερθεῖσαν πορέαν τῆς γνώσεως ἐνὸς συγκεκριμένου αἰσθητοῦ; Ἐὰν ληφθοῦν ὑπὸ ὅψιν τὸ δόσα ἔξετέθησαν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ παρόντος περὶ τῆς πλάνης (κυρίως (§ § 3-7), καταλήγομεν εἰς τὰ ἔξης:

Ἡ γνῶσις τῆς οὐσίας ἐνὸς πράγματος ἐν τῷ συνόλῳ του, ὡς αἰσθητοῦ, δὲν ὑπόκειται κατὰ κονόνα εἰς πλάνην. Ἀντιθέτως ἡ μετάθασις ἀπὸ τοῦ καθαύτου ἔκαστον αἰσθητοῦ εἰς τὸ καθόλου νοητὸν καὶ ἐν προκειμένῳ εἰς τὰς ἴδιοτητας καὶ τὰ γένη, ἐνέχει πλείστους κινδύνους πλάνης (151). Ὁλιγωτέρους κινδύνους πλάνης ἐμπεριέχει ὁ συνδυασμός τῆς ἀσφαλοῦς πλέον γνώσεως τοῦ καθόλου πρὸς τὴν κατ’ αἰσθησιν γνώσιν τῶν διαφορῶν τοῦ πράγματος, ὅστε νὰ γνωσθῇ τὸ τι ἦν εἶναι τούτου (152). Τέλος, εἰς οὐδεμίαν πλάνης ὑπόκειται ἡ γνῶσις τῆς ὥλης, τὴν ὅποιαν ἀπλῶς εἴτε ἀντιλαμβάνεται τις διὰ τῆς διαισθήσεως εἴτε δόχι (153).

δ 16. Σημασία τῆς πλάνης περὶ τὰς ἴδιοτητας

Μολονότι ὁ Ἀριστοτέλης ἐγνώριζε τὴν πλάνην περὶ τὰς ἴδιοτητας (154), εἰς οὐδὲν σχεδὸν μέρος τῆς διδασκαλίας του — ἐξ ὅσων γνωρίζω — τὴν διεξῆλθε συστηματικῶς ἀπὸ οὐσιαστικῆς πλευρᾶς (155). Ὡς προκύπτει ὅμως ἐπὶ τῆς γενικῆς θεωρίας περὶ πλάνης καὶ οὐσίας τὴν δόποιαν εἰδομεν, ἡ πλάνη περὶ τὰς ἴδιοτητας φαίνεται ὅτι ἐδεωρεῖτο ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλη ὄχι μόνον ὡς ἡ περισσότερον πιθανή πλάνη ἐν τῷ συνήθει. Κιώ ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ ἀσκομοσα τὴν πλέον ἀποφασιστικὴν ἐπιθρασσιν εἰς τὴν πλάνην μας περὶ τῆς οὐσίας ἐνὸς πράγματος.

Ἄλλα καὶ ἀπὸ καθαρῶς νομικῆς πλευρᾶς ἡ

151. Κατὰ κανόνα τὸ ἵδιον εμὴ τῇ αἰσθήσει φανερόν ἐστιν ἡ αἰσθητὸν ὃν ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχον δηλόν ἐστιν» Αριστ. Τοπικῶν V, III, 131 6 32-33.

152. Ἡ πλάνη περὶ τὸ τι ἐστι (τὸ τι ἦν εἶναι) εἶναι μᾶλλον ἀπίθανος διὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ γίνεται «κατὰ συμβεβηκότης, δηλ. τυχαίως: Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 6 30 καὶ A p o s t l e, op. cit., σ. 364 (ομηρ. 12).

153. Τὰ ἐν λόγῳ συμπεράσματα δέον νὰ ληφθοῦν ὑπὸ δψιν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν περιττήρησιν ὅτι ὑπάρχει μία χλευαξ οὐσιῶν ἀπὸ τὰς συνθετικές μέχρι τῶν ἀπλουστέρων. «Οπως δὲ σημειοῦται διαγραπτοί *«everything is both the form or reality which has grown out of something which was its matter or raw material; and it may in its turn be the matter out of which still higher forms will grow. So the man is the form of which the child was the matter; the child is the form and its embryo the matter; the embryo the form, the ovum the matter; and so back till we reach in a vague way the conception of matter without form at all*

(op. cit., σ. 70).

154. Πρόγιατε εἰς τὰ Τοπικά (II, I, 109 α 30-33) δ. Ἀριστοτέλης ρητῶς ἀναφέρει ὅτι ὅσοι ὑποπίπτουν εἰς διαστροφὴν τῆς πραγματικότητος καὶ βεβαιώνουν ὅτι ἐν πρᾶγμα ἔχει ἐν κατηγόρημα (κυρίως ἐννοεῖ ἴδιοτητα) τὴν δόποιαν δὲν ἔχει, πλανῶνται («οἵ τε γαρ φευδόμενοι καὶ τὸ μή ὑπάρχον ὑπάρχειν τινὶ λέγοντες ἀμαρτάνουσι»).

155. «Ἐν τούτοις δ. Ἀριστοτέλης ἀφιεροῦ σελίδας διοκλήθησε ἐκ τῶν Τοπικῶν (V, II - V, V) εἰς τὴν πλάνην περὶ τὰς ἴδιοτητας ἀπὸ λογικῆς πλευρᾶς, ἔξετάζων δηλ. πότε περιπλέτει εἰς πλάνην ἐκεῖνος δ. δόποιος ἐκφωνεῖ ἐν κατηγόρημα μὲν ἴδιοτητα.

πλάνη περὶ τὰς ἴδιοτητας, ὡς τὴν ἔχετεν ὁ Ἀριστοτέλης, θὰ ἥδυνατο οὐδὲ ἔχῃ ἴδιαζον πεδίον ἀφαρμογῆς.

Ἐθύμουμεν ὅτι οὐσία καὶ ἴδιοτητες εἶναι ἐντελῶς κεχωρισμέναι κατ’ ἀναφοράν, δεδομένου ὅτι ἡ ὕποτης ὃν καὶ ἀνήκει εἰς τὴν οὐσίαν, οὐδέποτε δῆλοι τὴν οὐσίαν. Τὴν διάκρισιν ταῦτην ὁ Ἀριστοτέλης κάμνει ὄχι μόνον ἀπὸ στατικῆς ἀλλὰ καὶ ὅπὸ δυναμικῆς πλευρᾶς. Λέγει δὲ ὅτι ἐφ’ δόσιν μὲν μεταθάλλεται ἡ οὐσία (π.χ. τὸ θέριον εἰς ἀτμόν) ἔχομεν «φθοράν», ἐφ’ δόσιν δὲ μεταθάλλεται ἡ ιδιότης (π.χ. τὸ ἀσθενές σῶμα εἰς ύγιες) ἔχομεν «ἀλλοίωσιν» (156). «Ἄς ὑποθέσωμεν ἡδη ὅτι μία ἀγοραπαλησία εἶναι ἴσχυρά ἐφ’ δόσιν ἡ οὐσία τοῦ πωλουμένου πράγματος εἶναι ἀκεραία. Ἐπὶ τῇ διάσει τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς εὑριστικόμεθα πρὸ τοῦ ἔχῆς παραδόξου συμπεράσματος:

Ἐάν κατά τινα ἀγοραπαλησίαν ὁ Ἀριστοτέλης λόγω πλάνης ὅξις ἀντὶ οἴνου, ἡ ἀγοραπαλησία εἶναι ἀνίσχυρος ὡς ἀφορῶσα εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ πωλουμένου πράγματος. Ἐάν ὅμως δ. Α ἡγοράσσει ἡλιοιωμένον οἴνον δ. ὅποιος ἀργότερον μετετράπτῃ εἰς δόξις, ἡ ἀγοραπαλησία παρὰ ταῦτα εἶναι ἔγκυρος; διότι ἡ οὐσία τοῦ οἴνου κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πωλήσεως ἔτοι ἀθυκτος (157). Τὸ συμπεράσμα τοῦτο θὰ ἥτο ἀτυχές νὰ ἐτύγχανεν ἀφαρμογῆς εἰς τὴν σύγχρονον ζωὴν διότι θὰ κατέληγεν εἰς δάνσον μεταχείρισιν κατὰ τὰς συναλλαγάς (158). Ἐν τούτοις, κατὰ μίαν περίεργον ιστορικὴν συγκιρύαν, πολλαὶ ἐκ τῶν νεωτέρων νομοθεσιῶν παρουσιάζονται διεπόμεναι ἀπὸ τὴν πλασματικὴν ταύτην σκέψιν τῆς ἀριστοτελείου φιλοσοφίας. Ἐλπίζω εἰς τὸ μέλλον νὰ μοῦ διδῷῃ ἡ δυνατότης νὰ ἐξετάσω καὶ τὸ λίσταν ἐνδιαφέρον τοῦτο θέμα, τῆς ἐπιδράσεως δηλ. τὴν δόποιαν ἡστηκούσεν ἡ περὶ ἴδιοτητῶν διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τῆς διαισθητικότητος τῆς συγχρόνου νομικῆς ἀντιλήψεως διὰ τὴν πλάνην περὶ τὰς ἴδιοτητας (159).

156. «Ἀριστ. Περὶ Γενέσεως καὶ Φθορᾶς, I, 4, 319 6 5-31. Πάντως ὡς εἰδομεν (§ 9) καὶ εἰς τὴν μίαν περιπτώσιν καὶ εἰς τὴν ἀλλην τὸ underlying substratum, ἡ ὥλη, παραμένει τὸ αὐτό. Ἀλλ’ ἐνῷ ἐπὶ ἀλλοιώσεως τὸ «ὑπόστρωμα» (substratum) τὸ ἐποιὸν παραμένει ἀπαράλλακτον εἶναι δράτον, ἐπὶ φθορᾶς τὸ ὑπόστρωμα τοῦτο δὲν ἀγήκει εἰς τὸν χῶρον τῆς δι’ αἰσθήσεως ἀντιλήψεως (Fr. S o l m e n, Aristotele's System of Physical World: A Comparison with his Predecessors, Ithaca (N.Y.) 1960, σ. 342).

157. Σχέδιον Ἀστικοῦ Κύρικος - Γενικαὶ Ἀρχαὶ (Εἰσγιγητής Γ. Μαριδάκης), Αθῆναι 1936, σ. 181. «Ἄλλως τε κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ οἶνος δὲν εἶναι ὥλη τοῦ δόξους ὃστε νὰ παραμείνῃ δόξος ὡς underlying substratum, ἡμετάθλητος εἰς πάσας τὰς μεταστροφὰς τῆς οὐσίας, ἀλλ’ εἶναι, δηλ. καὶ τὸ δόξος, ἀπλοῦν στοιχεῖον τῆς οὐσίας, ἔχων ὡς ὥλην τὸ θέριον τὸ μέλλον τοῦ Φυσικά Η, δ. 104 6 35-1045 7. Βλ. ὅμως καὶ Ἀριστ. Τοπικῶν IV, V, 127 α 18-20. Πρόδ. Alexandri A - p h r o d i s i e n s i s, In Aristotelis Metaphysica Commentaria, Βερολίνον 1891, 529-21 ἐπ. καὶ Is. H u s i c, Matter and Form in Aristotle, Berlin 1912, σ. 32-33).

158. Τοῦτο δὲ πολλῷ μᾶλλον θὰ ίσχυεν ἐὰν λάδωμεν δηπόσψιν διὰ διὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ μετὰ τὴν κολόβωσιν τοῦ πράγματος ὡς οὐσία τούτου παραμένει ὑποία εἶναι! (Μετὰ τὰ Φυσικά Δ, 27, 1024 α 16 ἐπ.).

159. Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς πλάνης εἰς τὸ ρωμαϊκὸν δικαιοιον βλ. γενικῶς von Joseph Georg W o l f, Error in römischen Vertragsrecht, 1961, (Böhlau Verlag) καὶ Pascale V o c i, L'errore nel diritto romano, Milano 1937.

ERREUR ET QUALITÉS SUIVANT ARISTOTE

(Extrait du Prologue)

La relation entre l' erreur et les qualités dans la philosophie d' Aristote est un sujet qui n' a pas encore été étudié suffisamment. Les monographies les plus récentes en l' espèce sont celles de: G. Verbeke et de L. Bourgey. Mais au cours d' elles n' analyse d' une façon suffisante toute la question. Le présent ouvrage n' a certainement pas l' ambition d' épuiser tout le sujet. Par ailleurs, cela serait, en quelque sorte impossible à réaliser, si on considère que derrière ce simple titre se trouve toute la doctrine d' Aristote sur l' essence et la vérité.

La seule ambition de cet ouvrage consistait à spécifier le rôle que joue dans la pensée du Stagirite la qualité, au cours de la recherche de la vérité et surtout de la difficulté à comprendre l' essence d' une chose. A cet effet l' ouvrage a été divisé en trois parties: La première partie traite du cours de la pensée dans la recherche de la vérité et des risques de tomber dans l' erreur. La deuxième partie traite de l' essence, de ses parties et de ses catégories (attributs). La troisième partie essaye, enfin, de combiner le cours de la pensée vers la vérité d' une part avec les parties et catégories (attributs) de l' essence, en tant qu' objectifs de la pensée, d' autre part. On peut alors percevoir: a) les parties ou catégories (attributs) de l' essence qui aident davantage à sa compréhension, et b) celles qui couvent les plus grandes probabilités de nous entraîner dans l' erreur. Le rôle de la qualité se révèle en l' espèce très actif tant pour la compréhension de l' essence que pour les possibilités de nous égarer au sujet de l' essence. Cette constatation, qui pour la première fois apparaît comme suffisamment fondée, présente peut-être certains points obscurs. Il est souhaitable que le présent ouvrage serve de prémisses à une discussion aux fins de faire de faire disparaître quelques obscurités et d' explorer la plénitude du sujet.

.....

Nestor-Constantin COURAKIS

Athènes, le 21 mai 1971